

## Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelv- járásban.\*)

Köztudomású dolog, hogy az igeidők és módok kérdése minden nyelv mondattanának egyik legnevezetesebb része, s hogy használatuk kutatása és megállapítása egyike a legvonzóbb, de egyszersmind legnehezebb feladatoknak. Különösen az igeidők kérdésének tisztázása nehéz. Nem hiába mondja SZARVAS G., hogy «az időtan minden nyelv mondattanának legbonyolultabb, legnehezebb részét teszi». (A magy. igeidők, 121.)

Részben tán e körülménynek, a nagyobb nehézségnek tulajdoníthatjuk, hogy míg igemódjaink kérdése különösen SIMONYI idevonatkozó műveivel\*\*) csaknem egészen tisztázott és általában tisztázottnak mondható; addig igeidőink kérdését még ma sem mondhatjuk megoldottnak, (valamint más nyelvek igeidőit sem s így e kérdést általában nem). Pedig a jövő évben éppen fél-százada lesz annak, hogy módjaink kérdésének fölvetésével egyidejűleg időink kérdésével is foglalkoztak és foglalkoznak tudósaink, mégpedig a legkiválóbbak, és az utóbbival aránytalanul többet, mint amazzal. S mégis, bár annyian kísérlették meg a kérdés megoldását és eredményeik megállapításánál azon meggyőződésben voltak, hogy az nekik sikerült: SIMONYI is csak «a régibb nyelvre nézve és lényegében» tarthatja megoldottnak

---

\*) Megjegyzendő e címre, hogy GYOMLAYnak legutóbbi akad. felolvasásával szemben is időalakokról és igeidőkről szöveg, mivel azokban az igealakokban, mint látni fogjuk, nemcsak a cselekvés állapota, hanem idő is jut kifejezésre.

\*\*) A magyar igemódok, Nyr. 1877. s a Magyar Kötőszók I—III. k., A magyar nyelv, stb.

e kérdést. (A m. nyelv 'I. 54, 234). MELICH JÁNOS pedig a magyar nyelvtudomány azon vajúdo kérdésének mondta, mely még megoldásra, megfejtésre vár s csak látszólag tisztázott (Erdélyi Múzeum, 1894. 180.). S ez a helyzet voltaképen ma sem változott; pedig azóta is sokat írtak e kérdésről.\*)

Igeidőink kérdésének tisztázatlanságát azonban csak részben tulajdoníthatjuk a nehézségnek. A főokot egyébben kell keresnünk: abban az alapon, a melyre állva törekedtek ama régibb nyelvészeink a kérdést megfejteni. Ugyanis, hogy csak a legkiválóbbakat említsük, FOGARASI, bár az akkor még divatos BECKER-féle nyelvböleseletnek a híve s az elmélet és a tekintélyek embere, hangoztatott helyes elveket is; a mennyiben nemcsak a régi nyelvre, hanem az általános, tehát a mai nyelvszokásra is alapított s a népi még pedig a régi népies iratok alapján is állt, azokat is tekintette. Azonban, mint ellenfeleinek, HUNFALVYNAK és SZARVASNAK megadhatjuk, e kérdésben is főként a «grammaire raisonnée», az okoskodó nyelvészet után indult s legtöbbit az észre és előleges elméletekre alapított. HUNFALVY és SZARVAS pedig általában csak a mult, a történeti nyelv alapján állottak, — bizonyára mert akkor

---

\*) Mint tudjuk, igeidőink és módjaink kérdését HALDER KONRÁD (és nem JÁNOS, mint SZARVAS G. mondja A m. igeidők 20. l.) alkotta meg (MNy. I. 1856.), mire HUNFALVY P. azonnal hozzáfogott, hogy meghatározza a magyar ige idő- és módidomainak fogalmait (u. o. I., II.). Eredményeit elfogadja IMRE SÁNDOR is (MNy. III.); ellenben nem értvén velük egyet FOGARASI, 1858-ban szintén fellép (Akad. Értesítő, 1858.). Mire HUNFALVY két ízben tárgyalja újból a kérdést, előbb 1858-ban (MNy. III.) mintegy előzetesen, mikor FOGARASI értekezését még csak hallotta, utóbb 1860-ban, valóságos Apológiát írva saját elmélete mellett (MNy. V.). Közben IMRE SÁNDOR is hozzá szólott ismét a kérdéshez (MNy. IV.), FOGARASI pedig 1862-ben a NyK.-be is beviszi (I. k.). Majd fellép FINÁLY H. is akad. székfoglalójában, BRASSAI A magyar mondatról szóló akad. értekezésében (Akad. Értes. 1860—63.). Beleszól a vitába, mely stilisztikai térre, az idők használatának terére is átment, ARANY J. is a Szépirodalmi Figyelőben. A kérdés a hosszú harc után sem dőlven el, az Akadémia 1868-ban pályakérdésül ezt tűzi ki. Erre készül SZARVAS G. műve s jelenik meg 1872-ben. Ez után is nagy viták voltak még a Nyelvőrben (KOVÁCS MENYHÉRT cikkei, 1881—82.), Phil. Közl.-ben (VERESS IGNÁCZ cikkei) s utóbb — mint tudjuk — BÓDISS JUSZTINNAK a temesvári orsz. tanárgyülésen (1900.) tartott felolvasása következtében, a mikről majd más alkalommal részletesebben szólunk a magyar igeidők kérdése szempontjából.

ez az irány kezdett diadalmaskodni a külföldön is, s ők ez irány hívei voltak, — az újabb irodalmat és, a mi fő, a népnyelvet nem vették tekintetbe. Amaz, mert szegény; emez, mert az is «ingadozó». A rokon nyelveket pedig, ámbár hangsúlyozzák fontosságukat, vagy csak saját szempontjukból veszik figyelembe s itt sem eléggé (HUNFALVY); vagy éppen egyszerűen mellőzik, mert azok szegényebbek e tekintetben a mienknél (SZARVAS). Végül az időalakok jelenléte s valószínűségére — úgy látszik — nem is gondolnak, sőt azt, úgy látszik, nem is ismernék el, minthogy szerintük minden igeidőalaknak külön hatásköre van s azt fejtegetéseik szerint mintha az idők végtelenéig meg kellene tartania. Igen, mert e valóban érdemes nyelvészeink, kiknek e téren is sokat köszön nyelvészetünk, történeti alapon állanak, de természetesen még csak koruk szemüvegén nézhetik a dolgot; ajkukon a történeti nyelvészet jelszóval indulnak, de többé-kevésbbé még csak formai alapjuk van, az igazi történeti nyelvfejlődésről még nem lehet fogalmuk.

E tekintetben a kettő közül különösen SZARVAST hibáztatjuk, a kit e kérdésben még többet emlegetnek, mint HUNFALVYt; pedig SZARVASnak módszere is a HUNFALVYé, csak fejlettebb és polemizálőbb, eredményei is több tekintetben a HUNFALVYéi, meg az akkor divatos HEYSE-féle német nyelvtanokéi a magyarra alkalmazva — látszólag induktív uton — valójában azonban előlegesen, apriorisztikusan. S hibázott SZARVAS azért is, mert HUNFALVYNál az alap is szélesebb annyiban, hogy a Halotti Beszéd-től föl egészen a XVIII. századig terjed; aztán HUNFALVY a rokon nyelvekre is épít, ha nem is annyira és olyan irányban, mint építeni lehetne, s ő úgy látszik a nép nyelvét is figyelemre méltatná, ha az idevonatkozólag nem volna — már t. i. szerinte! — szegény. SZARVAS ellenben csak XV., XVI. és XVII. századi alapon mozog, csak egy rendszert akart bizonyítani és ide koncentráta a fölhasznált írókat, a rokon nyelvekre nem épít, a nép nyelvét pedig egynéhány példa alapján épp oly ingadozónak mondja, mint az újabb irodalmat, s mint ezt, úgy azt is «egyáltalában számba sem vehetőnek» nyilvánítja. (A m. igeidők, 10.)

Pedig — itt egyebektől eltekintve — ha e valóban logikus gondolkodású nyelvészünk igeidőink meghatározásában a rokon nyelvekre is tekintettel van, a melyek adatai mellett, mint maga

hangsúlyozza (id. m. X. l.): annál döntőbbek lesznek az érvek, annál kétségtelenebbé válik a kérdés megoldásának helyessége; s ha az újabb irodalom, természetesen befolyásolatlanabb érzékű íróink (egy ARANY, egy PETŐFI stb.) nyelvét vizsgálja, és pedig behatóbban; s ha főként a nép nyelvét méltatja figyelmére és tekintetbe veszi, hogy időalakjaink jelentése idő folytán változhatott, egyeseknél szűkülhetett, másoknál ellenben bővíthetett az alapjelentés: akkor helyesebben s még alaposabban és szélesebben formulázhatja egyes időalakjainkra és igeidőinkre vonatkozó elméletét. Akkor nem kénytelen egyes bibliafordítóinkra nézve tévedésnek, mai irodalmi és népnyelvünkre nézve «ingadozásnak» mondani azokat az eseteket, melyek az ő általa, illetőleg általuk szűken és nem egy esetben nem helyesen formulázott elméletbe be nem illenek.

Itt nem lehet czélom HUNFALVY és SZARVAS eljárásának behatóbb bírálása, sem annak fejtegetése, hogy miért és mennyiben lett volna szükséges elméletük megállapításánál a rokon nyelvekre is tekintettel lenniök, a mi ma már természetes. Arról sem kívánok szólni, hogy az újabb irodalmi nyelvre is építhetni e tekintetben is, csak helyesen magyarázzuk. Itt én csak az élő nyelvre, mégpedig a népnyelvre kívánom felhívni a figyelmet, mint olyanra, a melynek alapján e fontos és történeti nevezetességű kérdés megoldásához biztosabb alapot adhatunk. Mert ha nem mehetünk is annyira, hogy a multtal szemben csak a jelennek adjunk igazat e kérdésben s az igeidők használatában a népnyelvet akarjuk irányadónak tekinteni (v. ö. Nyr. 14:182) — a mit bizonyára nem akart SIMONYI sem, csak a népnyelvet hangsúlyozta ő is: csakugyan nem hagyhatjuk azt figyelmen kívül, mivel mint már egykor IMRE SÁNDOR rámutatott röviden, találni rendet és törvényt a magyar élő és népnyelvben is (MNy. 4:340). S különösen azért nem hagyhatjuk ezt figyelmen kívül, mivel egyes nyelvjárásainkban mindazon, vagy legalább csaknem mindazon időalakjaink megvannak, a melyek a történeti nyelvben szerepelnek, s ezek ha itt-ott látszólag mutatnak is következetlenséget, az mai, pszichológiai alapon megokolható, s legtöbb esetben szépen világítja meg egyfelől az illető időalak eredeti, alap-használatát, másfelől pedig azt, hogy ez idővel mikép tágult vagy éppen szűkült; más szóval időalakjaink jelentésváltozatait.

Éppen ezért nem hibáztathatom eléggé azokat a különben kifünő nyelvjárásleíróinkat, a kik az illető nyelvjárás időalakjaival csak futólagosan végeznek, vagy éppen semmit sem szólnak róluk. És ismételten felhivom a figyelmet nyelvjárásaink, az élő nyelv igeidőinek tanulmányozására.

E tekintetben, tudjuk, különösen ránk, erdélyiekre vár nagyobb feladat, minthogy az erdélyi népnyelv igen gazdag igeidőkben, s mint BALASSA is hangsúlyozta: csupán e különböző idők használatának szempontjából is megérdemli a bővebb kutatást.\*) Aztán különösen a székely nyelvjárások kutatóira s ránk székelyekre vár e feladat, kiknek nyelvünk, minden hivalkodás nélkül szólva, annyi érdekes régiséget őrzött meg, kivált e tekintetben is. Úgy, hogy nem hiába hangsúlyozta SIMONYI is, hogy a székely beszédet a Királyhágón inneni nyelvvel szemben leginkább jellemzi az igeidők gazdagsága, a mennyiben nemcsak hogy megmaradtak ott nagyobbrészt a régi igealakok (*ira, ír vala, irt vala, ira vala, írni fog, sőt néhol írni foga*), hanem még újak is fejlődtek (*fogott írni, el fogott menni*) stb.\*\*\*) — De haszonnal kecsegtet meggyőződésem szerint többi nyelvjárásaink időalakjainak megfigyelése is.

E feladat teljesítésével, nyelvjárásaink igeidőinek tanulmányozásával, biztosabb alapot adhatnánk igeidőink kérdésének megoldásához, s egyszersmind igemódjainknak egynehány. szerény nézetem szerint még nem tisztázott árnyalatát is más világításba hozhatnók. Mindezekben pedig jelentéstannak nevezetes adalékokkal szolgálnánk, s nyelvjárásaink mondatanához, mondatannak műveléséhez is hozzáfognánk, a mi — eléggé kár — még eddig elhanyagolt tér. Pedig bizony hálás és érdemes volna ezzel is foglalkoznunk.

Ezért és ezekért választottam e dolgozat tárgyául az időalakok és, ami ettől elválaszthatatlan, módjaink használatának kimutatását a háromszéki nyelvjárásban. Ennek tárgyalására a

\*) A magyar nyelvjárások, 138. l.

\*\*) A m. ny.<sup>1</sup> I. 221. A második kiadásban csak annyit mond, hogy az igeidők régi alakjait leghívebben megőrizték, 158. l. — L. továbbá ugyanide vonatkozólag KOZMA FERENCZ cikkét a székely nyelvjárásról Osztrák-magyar monarchia XX. 268.

magyar igeidők általános szempontján kívül az is vezetett, hogy BUDENZNEK, a ki a 60-as években bejárta a Székelyföldet, s benne Háromszéket is, és éppen az igeidőkre nézve jó észrevételeket tett,<sup>1)</sup> valamint KRIZÁNAK idevonatkozó észrevételei közül<sup>2)</sup> nem egy nem egészen találó vagy kiegészítésre szorul. LŐRINCZ KÁROLYNAK a 60-as évek elejéről való alapos nyelvjárásleírása pedig<sup>3)</sup> e tekintetben sem üti ma a tudomány színvonalát és sok értékes adat mellett több olyant foglal idevonatkozólag is magában, a miket ma Háromszéken sem tapasztalhatunk; a miknek egy részére ugyan feltehetni, hogy 40 évvel ezelőtt meglehetett, csak ma már kiment a használatból, legalább az általános használatból, más részére azonban rámondhatni, hogy azok ismét tán LŐRINCZ egyéni alkotásai, általánosításai az analógia alapján. Külömben az említettekén kívül FOGARASI IS szólt a Vadrózsák ismertetésében (NyK. 4:38) a székely igeidők használatáról s egyfelől éppen a háromszéki nyelvjárásra vonatkozó mesekből idézett példákat, elég helyesen értelmezve egy részüket.

E dolgozat így egyszersmind egy fejezet volna a háromszéki nyelvjárás új leírásából. Adataimnál odaváló nyelvérzékemre s azokra a feljegyzéseimre támaszkodom, a melyeket több mint tiz évi megfigyelés alatt tettem. Ezzel kapcsolatban azonban az irodalmi nyelvre, s a hol lehetett, az egész székelysége tekintettel kívántam lenni. Egyes időalakoknál pedig más nyelvjárások idevonatkozó használatát is érintem, hol annak szükségét látom.

Mielőtt azonban a tárgyalásra térek, meg kívánom okolni kifejezéseimet, melyeket használni fogok s néhány szóban jelezni kívánom eljárásomat és szempontjaimat, melyeket követek.

Először is a mi a kifejezéseket és címeket illeti, lennebb csak időalakokról és nem igeidőkről szólok s mint HUNFALVY ÉS SZARVAS az egyes igealakok vagyis az *ír, ír cala, írta* stb. időalakok címe alatt tárgyalom nyelvjárásaink időalakjait s nem a ma divatos időnevek: jelen, mult, jövő v. folyamatos jelen,

<sup>1)</sup> Adalék a székely beszéd ismertetéséhez. MNy. 5:351—58. Hogy Háromszéken is járt, Bükszádra és a torjai Büdösre tett vonatkozásai is mutatják (id. h.), de egykorúaktól is értesültem, hogy Kovásznán is járt.

<sup>2)</sup> Vadrózsák, Néhány szó a székely nyelvjárásokról.

<sup>3)</sup> Háromszéki nyelvjárás, MNy. VI. évf.

folyamatos mult, elbeszélő mult stb. kifejezések alatt. Eme szokásos időnevek ugyanis, mint az egyes igeidők elmélete is, elvontak és szűk körben mozgóak vagy nem egészen helyes szempontból erednek s furcsa összetételek is a cselekvés és idő együttes kifejezésére (folyamatos jelen stb.), és ama időalakokat a nekik megjelölt keretbe nem is lehet mindig beosztani. De meg aztán több esetben nincs is keret a nyelvjárások időalakjaira az irodalmi nyelvben.

Aztán nem előre formulázott elméletből indultam ki, mint indult — bármennyire tiltakozott az elmélet ellen — SZARVAS IS. Hanem természetesen, mint manapság minden kérdésnél, a történeti, és pedig a nyelvfejlődési szempontot tartva szem előtt, pszichologiailag igyekeztem megfigyelni a tényleg létező igealakokat s a régibb, egyszerűbb nyelvtanírók kifejezéseire is adtam, mint részben nyelvérzékük sugallatára, a mire pl. HUNFALVY IS adott;\*) és a közérzésre is figyelemmel voltam. A mi pedig az u. n. actio és tempus vagyis a cselekvés és idő kérdését, ezt a fogós kérdést illeti, addig, míg másutt behatóbban is szólhatnék róla, jelezni kívánom, hogy én is figyelemmel kívánok rá lenni, úgy mint idevonatkozó megfigyeléseim s éppen nyelvjárásunk alapján tehetem.\*\*\*) Vagyis új alapon a cselekvés v. történés állapotát, az actiot is nézem, nemcsak az időt; mégpedig amazt első sorban, minthogy az ige már jelentésénél fogva is először cselekvést jelöl s csak másodlagosan, átvitt értelemben, időt is, melyben a cselekvés történik (pl. *ira* Háromszéken befejezett cselekvés s egyszersmind mult idő, és pedig „aligmult“, az *imént* v. *elébb* határozószó nélkül is). A mi pedig azokat a cselekvésárnyalatokat illeti, a miket az egyes igeidőkön illetőleg azok tövein belül keresnek, hogy a cselekvés folyamatos v. beálló, jelenben, multban, jövőben, illetőleg tartós v. pillanatnyi, újabban: punktuális, cursiv, durativ stb., már kevésbé leszek tekintettel, minthogy azok az igetőre vonatkoznak

\*) M. Ny. id. helyein. — V. ö. «Az igeidők iskolai szempontból» czímen tartott felolvasásom kivonatát, Tanáregyesületi Közlöny, 1902. május 11. 686. l. Kolozsvári kör.

\*\*) V. ö. idevonatkozólag id. felolvasásom, 687. l.

s az illető időalak jelentésének megállapításánál legtöbbször tekinteten kívül hagyandók.

Ezeknek megfelelőleg a tárgyalásban követendő eljárásom és szempontjaim a következők lesznek. Az irodalmi nyelv mód- és időalakjainak rendjén haladva, először is a módok körét, értékét, használatát vonom meg nagyjában nyelvjárásunkra nézve. Azután az illető módú, hallható időalakokat jelezve, vizsgálni fogom a szerint, hogy a mai irod. nyelvben való használatukkal egyezően vagy attól eltérően fordulnak-e elő, ilyen meg olyan értékben; s önállóan vagy viszonyítva? illetőleg főmondatban vagy mellékmondatban-e, kissé másként értve ezt mint amazt, a viszonyítást. T. i. a viszonyítást nem éppen úgy fogom fel, mint pl. SZARVAS, hogy csak a mellékmondat cselekvését vonatkoztathatjuk a főmondatéra (A m. igeidők 295—302.). Hiszen főmondatokban álló időalakok is viszonyulhatnak egymásra<sup>1)</sup>; ellenben az alárendeltség nem mindig jár időviszonyulással, mint tudjuk. Különben is olyan viszonyulás és éppen időilleszkedés (*consecutio temporum*) mint az indogermán nyelvekben, a mi nyelvünkben nincs is.<sup>2)</sup> S a viszonyulást ma ott sem úgy fogják fel, mint a régibb. logikai alapon; azt kifejezheti csak maga az összefüggés is, különböző időalak nélkül is.<sup>3)</sup>

Az irod. nyelvvel való egybevetéseknél természetesen nem elégedhetem meg azokkal a megállapításokkal, a melyeket SZARVAS munkájában s munkája alapján újabb nyelvtanainkban is találunk igeidőink köznyelvi használatára vonatkozólag; hanem HUNFALVYNAK, sőt FOGARASINAK is egy-egy eddig észre nem vett, talpraesett észrevételére is tekintettel leszek, valamint másokra is esetleg és saját újabb megfigyeléseimre is támaszkodom. És itt is, de meg a cselekvés és idő árnyalatainak megállapításánál is magam és más háromszékiek nyelvérzékére is támaszkodom, a mely nyelvérzéknek fontosságát ARANY J. is hangsúlyozta (Próza-i dolgozataiban) és SZARVAS is (A m. igeidők, 260.)

Itt kell említenem azt is, hogy a történeti szempontot

1) V. ö. pl. HUNFALVY, MNy. 5:332.

2) I.d. KOMONCZY GÁSPÁR cikkét is, Nyr. 1905. 355.

3) V. ö. pl. BRUGMANN, Griechische Grammatik<sup>3</sup> 471 (IWAN MÜLLER-féle Handbuch).



tartva szem előtt, itt-ott a mennyiben szükséges volt és lehetett, a nyelvtörténetre és pedig magának a nyelvjárásnak régibb történetére is utalok, s e végett nyelvjárásunkra vonatkozó nyelvemlékeket is vettem figyelembe. Így a Székely Oklevéltár háromszéki leveleit a 16—17. századra nézve (II. III. IV. köt.); DEÁK FARKASnak uzoni BÉLDI PÁL életében közölt leveleket a 17. századra<sup>1)</sup>; BR. APOR PÉTER és családja levelezését<sup>2)</sup> a 17—18. századra; MIKES KELEMEN leveleit — a melyek szintén e nyelvjárásba tartoznak, ugyanarra a korra (18. sz.); aztán KOMÁROMY LAJOSnak MATKÓ ISTVÁN, háromszéki, kézdivásárhelyi születésű hitvitázó műveiről szóló cikkét a 17. századra (Nyr. 2:264—5.), s más egykorú írókat, GELEJI KATONA ISTVÁN Magyar gramatikátskáját, 1634,<sup>3)</sup> a Nyelvtörténeti Szótárt stb. Az egyes időalakok ilyen vagy olyan használatánál pedig keresni fogom azt a psychologiai okot és alapot (psych. momentum), melyen az illető használat tán világosabbá válhatik előttünk.

A példákat legtöbbször saját gyűjtéseimből adom, mint olyanokat, melyeket közvetlen megfigyelések alkalmával híven jegyeztem föl. A teljesség kedvéért azonban BUDENZTÓL, KRIZÁTÓL és LŐRINCZTÓL is idézek; de csakis olyan példákat, a melyekről tudom, hogy hallhatók. Így használom és idézem ugyancsak a teljességre való törekvés céljából az ARANY-GYULAI-féle Magyar Népköltési gyűjtemény III. kötetét, a székelyföldi gyűjtést is (Bpest, 1882), azokat az adatait, melyek Háromszékre vonatkoznak. (Balladák és közmondások, szólásformák.) Önkényesen tartózkodtam. Olyan esetben, a melyre nézve tudom, hogy az illető alak ilyen vagy olyan használatban előfordul nyelvjárásunkban, nekem azonban nincs rá példám vagy nincs elég példám, másokra is hivatkozom.

Végül jelezni kívánom azt is, hogy bár példáimat az egész megye területéről jegyezgettem föl s ennél fogva idézésükben az illető hely, vidék kiejtését megfelelő leírást kellene használnom (Háromszéken is valami hét tájszólás van), mivel túlnyomó rész-

<sup>1)</sup> Történelmi életrajzok, Budapest 1887.

<sup>2)</sup> BR. APOR PÉTER verses művei és levelei (1676—1752.), szerk. dr. SZÁDECZKY LAJOS, II. köt. 1903. Magyar történelmi emlékek, 37. k.

<sup>3)</sup> TOLDY F., Régi magyar nyelvészek.

ben a tölem úgynevezett Alsósepsi tájszólásban (Sepsiszentgyörgy vidékén, Uzonban) gyűjtöttem s mivel a többi vidékek kiejtése esendesebb, halkabb beszédben pár hangzó kivételével nem nagyon különbözik e vidékétől, ennek kiejtésében adom, mely az irodalmi kiejtéshez meglehetősen közel áll. BUDENZ, KRIZA, LŐRINCZ és BENEDEK ELEK példáit is e kiejtésben idézem.

Most térjünk a tárgyalásra.

\* \* \*

I g e m ó d, mint a köznyelvben, a háromszéki nyelvjárásban is három van a mai nyelvtan szerint szólva: jelentő, felszólító és feltételes mód. Ezek használata túlnyomó részben egyezik, kisebb részben különbözik a köznyelvi használattól. Ezeket az egyezéseket és különbségeket tuzetesebben az egyes időalakok tárgyalása közben szemlélhetjük. Röviden azonban mindhárom módnál előre is jelezhetjük. Lássuk a szokásos rendben először is a jelentő módot és időalakjait.

A j e l e n t ő m ó d, mint az irodalmi nyelvben, nyelvjárásunkban is legtöbbször a feltétlen jelentés s a valóság módja,\*) és mint ilyen, elsősorban valóban megtörténő cselekvés, tény kifejezésére szolgál. De, mint látni fogjuk, egyes esetekben a határozatlanság, bizonytalanság kifejezésénél is használja nyelvjárásunk. Csakhogy azokban az esetekben a határozatlanság és bizonytalanság pszichologiai oka az illető időalakokban lesz (*ír vala, írni fogott* stb.) Viszont oly esettel is fogunk találkozni, melynél az irodalmi nyelvben feltételes móddal élénk, vagy mikor felszólító mód helyett áll. Az előfordulható eseteket előre összegezve, e mód nyelvjárásunkban, mondhatni, több esetben áll, mint az irodalmi nyelvben.

I d ő a l a k j a i. Ilyen megfigyeléseim és összegezéseim szerint 12-nél is több fordul elő nyelvjárásunkban, hasonlóan régi nyelvünkhöz és nyelvméleinkhez, melyeknek időalakjait hiven megőrizte e nyelvjárásunk, pár újat is fejlesztvén a régiekhez. Ez időalakok a következők: *ír, ír vala; íra, írek vala; írt, írt vala, írt volt; írni kezd, írni fog, írni fogott, írni foga, írni fogott vala* és *írni fogott volt; lész, írt lész*. S előfordulnak az

\*) V. ö. SIMONYI, Nyr. 6: 149, 529; A m. nyelv<sup>2</sup> 304.

«*ammondó vagyok*» és más körülírt ragzású alakok is. Hadd lás-  
suk használatukat.

1. *Ír.* Ez időalak, mint az irodalmi nyelvben, használtatik önállóan és viszonyítva, azaz más időalakkal kapcsolatban is, túlnyomólag azon esetekben, mint az irodalmi és köznyelvben. Csupán hangtanilag tér el némely igéknél a tárgyas ragozás egyes 3., és többes 1., 2., 3., illetőleg magashanguaknál csak a többes 1. személyben, pl.: *látom, látod, lássa, lássuk, lássátok, lássák; ütöm, ütöd, üti, üssük* stb. Ez azonban csak hangtani jelenség, mint tudjuk, s nem módcsere, nem az u. n. foglaló mód jelenjének a jelentő mód jelenje helyett való használása, mint azt LŐRINCZ,<sup>1)</sup> KRIZA<sup>2)</sup> s utána az effélét SZARVAS is<sup>3)</sup> helytelenül jelzi, és erről itt tulajdonképp nem is kellene szólnunk. A nyelvjárásnak Hétfaluhoz közel eső Nyén-Bodolai csángó tájszólásában pedig a csiki és hétfalusi *megegyük* (megesszük) *megigyuk* (megisszuk) tárgyas alakok is járnak, a melyek természetesen szintén csak jelentő módú alakok csak a köznyelvitől eltérő analógiás alakulással.

Az eseteket nézve, használtatik *a)* mint *folyamatos v. folyó* illetőleg: *be nem fejezett cselekvés* alakja legtöbbször a jelen időre, a beszélő idejére értve, a honnan jelen idejű alaknak is mondható átvitt értelemben.<sup>4)</sup> Mint ilyen, mint *folyó cselekvés* a jelenben vagy határozott jelen kifejezi a folyamatban levő vagy jelenben beálló cselekvést is; utóbbi esetben az ige előtt valami határozó áll vagy maga az ige mozzanatos vagy kezdő, az időalak itt is csak a *be nem fejezettséget* jelzi. Példák: *Ess, ess, vizet ess (esik), Kuti Balint nyulat les.* — *Már bizon most így jár az üdő; feltisztul s eső léssz, beféllegzik s meleg léssz.* | *Ugy nyikorog, mind (mint) a csiki désztkás szekér.* Ar. Gy. Népk. Gy. 306. | Ide tartozik a *van* u. n. kihagyása is, pl. *Se igém, se gaggám* (=semmi közöm hozzá) u. o.

<sup>1)</sup> MNy. 6: 236; ellenben BUDENZ helyesen, MNy. 5: 351—52. és 6: 236. jegyz.

<sup>2)</sup> Vadrózsák, 555.

<sup>3)</sup> Nyr. 3: 53.

<sup>4)</sup> *Ir* «most» határozósó nélkül is legtöbbször = *a jelenben, most ír*

b) Mint tulajdonképen a folyó, illet. be nem fejezett cselekvés alakja minden időre, minden időben egyformán történő cselekvéseknél, s így olyan mondatokban, melyek általánosak vagy örökérvényűek. Vagyis példabeszédekben, többször hallható bölcselkedésekben stb. (SZARVASNÁL: általános jelen). Pl. *Kérdő uttyát nem veszti. Az isten se nem siet, se nem késik s mégés elérkezik. A lovat jába (hiába) csapja az ember, ha abrakot nem ad neki, mert a' csak a farkával int. | No mán ökeme és ojan mind a tekenyöbéli viz: éccör ide máccor oda loccsan (= szokott loccsanni). Rosz kutya, a ki mégugassa a vaszkát (helyét, fészket). Uti czifra: házi rossz.* Ar. Gy. id. h.

c) Az előbbi használatnál összefüggőleg gyakran, sőt állandóan folyamatban levő, ismétlődő vagy szokásos cselekvések jelölésére. Pl. *Az úrfi szivarazik-é? (szokott-e szivarozni?), me' János úrfi szivarazik (= szokása).\** *Sokadalom, lakadalom, nincsen akkor beteg asszony. A' nem attól jár (= szokott járni). | Nem töti az üdöt jába, met vâj (vagy) észik, vâj lop, vâj kártyázik.* Ar. — Gy. id. h.

d) Határozószóval kapcsolatban, de magára is, jövőben folyó vagy beálló cselekvés jelölésére, mint mondani szokták (de nem helyesen) jövő helyett; a mikor határozószó és u. n. jelen fejezi ki a jövőt, a mi kivált a népnél ma is majdnem kizárólag használatos a fog-os jövő helyett, valamint legrégebb nyelvemlékeinkben is. — Példák: *Esztend' éjenkor vajon mi(t) csinálunk? No ma hallassz te ott égyet. Akkor engem nem kap itt. Adok én neki, de nem pénzt.*

e) Történeti jelen, u. n. praesens historicumként, mintegy a cselekvést nem a jelenbe helyezve, hanem: megjelenítve z elbeszélés élénkítésére. Pl. *Ecczör ugy járok, hogy elményék így tavasszal a szentgyörgyi (sepsiszentgyörgyi) sokadalomba s hát ott annyin vadnak efféle marhaszedők hogy! Most az ősszel esztendeje elményék Brassóba s vészék két tehenkét s nekikezdek szántani, de a' bizor nem ményén. Hú forgós keringettét, gondolom, mi lessz mos(t) velem? (Hát bizor kapám magam, eladám a*

---

\*) Ellenben pl. «Hegedül-e?» — már ezt nem mondják nálunk. Hanem csak így: *Tul-e hegedülni?* Épp így: *Szoltál-e kártyázni?* Nem pedig: *Kártyázol-e?*

tehenkékét, hëzza tevék még ëggy ötvenest s vëcék két ökröt.) Ime történeti multtal kapcsolatban is.

f) Elöbbi használatához mintegy hasonlóan idézetekben (SZARVASNÁL: i d é z ő j e l e n), mikor valakinek beszédét vagy nyilatkozatát, vagy valamely előttük ismeretes műnek egy-egy tételét idézik, tanácsadás közben hangsúlyozzák. Pl. *No csak hallgassa meg kijed, mit mond ez az Etédiné. Aszongya, hogy annyin vótak Prázsmáron, hogy a mihóta él, soha se látott ott annyi embërt. A Lajos könyvibe av van, hogy a ki sok pálinkát iszik, annak a zesse megtonkul (megtompul).*

g) Mint a jelenben beálló cselekvés kifejezője, felszólító mód helyett részint felszólító, részint kérdő mondatokban a parancs kifejezésére\*); utóbbi esetben gyakrabban. Példák: *Gyösztesze (jöszte) ide, elmëssz a bótba s hozsz két krajczárra ëlesztöt. Mëssz-e ki! Fogod-ë bé a szájjad váj (vagy) nem!*

h) Az irod. nyelvtől eltérően mintegy a «tud» ige feltételes módja helyett, a lehetetlenség kifejezésére, az ilyen rendesen kérdésre adott szokásos kifejezésekben: *még nem mondom, még se mondom, meg se ës mondom.* Effélékben pl.: *Rózsacska hol ës vala eltemetve? Jánosbá! — Én bizon, lássa-e kijed, még se ës mondom.»* Az van benne kifejezve hogy hamarjában nem is tudná megmondani. Úgy hogy köznyelven így mondanók: *Én bizony, látja-e kegyed, hamarosan nem is tudnám megmondani.* Más példa: *Az úrfi mikor ment el, Rózsiné? — Én bizon még nem mondom, pëntëkën-ë váj szombaton.*

B) Mellékmondatban, viszonyítva, mint az irodalmi nyelvben egyidejű és utóidejű mondatokban (v. ö. SZARVAS, M. igeidők 295—301) mint a jelenben, multban, jövőben folyó v. beálló cselekvés kifejezője s nem mint az idő jelzője, mint régebben tanították, SZARVAS IS (v. ö. u. o.).\*\*) Pl. *A nap mikor feljő, megmelegitti a levegöt. Láttam, hogy sietsz. Mikor mëssz, én ës elmegyek.* stb.

\*) Az irod. nyelvre nézve v. ö. SIMONYI, Nyr. 6:153, 530. és BARICS Nyr. 17:256.

\*\*) S utána a nyelvtanírók BALOGH PÉTERIG, ki már helyesebben szól idevonatkozólag csak cselekvésről. M. nyelvtan középiskolák I. oszt. számára<sup>2</sup> 23. l.

Itt említendő az is, mikor pl. latinosan szólva végzett jövő kifejezésére áll, mint az irodalmi nyelvben is, mikor a jövőbeli befejezettség és előidejűség csupán az összefüggésben jut kifejezésre, másképp nincs kifejezve. Pl. *Ha megkérsz, én és elménygök.*

Itt említendő végül az az eset is, mikor feltételes mondat-szerkezetben *irt volna* helyett *ír* áll — bár ritkábban — a mai irod. nyelvvel egyezően a mellékmondatban; míg a főmondatban attól ma eltérően *ír vala* használatos nyelvjárásunkban, mint a régi nyelvben. Pl. *No ládd-ë, segíték vala én és, ha mondod. Csíndíhatok vala én és, ha megkérsz.* L. továbbá BUDENZnél: *Ha én ezt a szekeret meg nem fogom, el fut vala. Ha ügyes ember nem leszek, ott maradok vala* (id. h. 356.). De térjünk erre a következő igealakra!

2. *Ir vala.* — Ez időalak a régibb irod. nyelvben, mint tudjuk, általában használt volt, a mai köznyelvben azonban már nem használatos. Az egész elő magyarság közt, úgy látszik, csak a székely tartotta még fenn — mint a hatvanas évek elején BUDENZ megjegyzi — e szerinte nem kevésbé becses maradványt, mely — mint mondja — némely fordulatokban nem is nagyon ritkán hallható, ámbár ezt is, nem lehet tagadni, az idő foga már nagyon megrongálta. (MNy. 5: 355.)\*

A háromszéki nyelvjárásban is előfordul, mégpedig önállóan úgy mint viszonyítva, s «nem is nagyon ritkán», sőt ma is gyakran és «az idő fogától nem nagyon megrongálva.» Azonban a cselekvés idejére nézve bizonyos szűküléssel a régibb irodalomhoz viszonyítva. A mint ugyanis HUNFALVY és SZARVAS kutatásainak eredményeiből kitűnik, ez az időalak a régibb irodalomban a cselekvés állapotát tekintve folyamatos, végzetlen vagy tartós és be nem következett cselekvések jelölésére szolgál (mint a latin imperfectum különböző árnyalatában) a cselekvés idejét csak általánosan jelezvén, mint multat, abban nem tevén különbséget, hogy régebben vagy kevéssel ezelőtt mult-e stb. A mi nyelvjárásunkban azonban ma, s úgy látszik ez az egész székely-

\*) Úgy látszik azonban, a kalotaszegi nyelvjárás is fentartotta a «tartós mult» régi alakját, mint *iszom vala* (CZUCZA, JANKÓ JÁNOS: Kalotaszeg leírásában, 220. l.). Ez az alak azonban ott tán ritkább.

ségben így van, a folyamatosságot, bevégzetlenséget, vagy tartóságot nem általánosan jelöli a multban, hanem inkább csak a kevészel azelőtti időre, mondhatnók a régibb nyelvtanainkkal: az a *alig multa* értve. Így régebbi használata szűkült, mintegy speciálizálódott nálunk (a mit majd az *ira* alak fejlődésével kapcsolatban értünk meg). Ezt a használatot úgy látszik BUDENZ is észrevette, mikor egy idevonatkozólag feljegyzett mondathoz *Úgyan mit mond vala?* ezt a megjegyzést fűzi: «valaki egy éppen most hallott beszédet meg nem értvén, kérdezi ezt» (id. h. 356. l.).

De hogy ez időalak használatáról is körülményesebben szóljunk, használják, mint a régibb irodalomban, *A)* önállóan, főmondatban, mégpedig *a)* a most jelzett értékben, vagyis kevészel ezelőtt folyó, tartós, bevégzetlen cselekvés és különösen állapotok, helyzetek jelölésére (v. ö. BUDENZ id. h. 357. l; csakhogy ott a «mult» általános kifejezés van!) hol ma irodalmilag az *irt* alakot használnók. Pl. *Ugy szúrja vala valami a lábamat, hogy! Éppen most ményén vala itt el nő (ni)! Az imént jár vala itt.* (BUDENZ is id. h. 355.) *A vonat sípol vala-é?* Állapot, helyzet kifejezésére: *Sír vala, kaczag vala* (gyermekre, mikor előbb sírt, aztán kaczag; kaczag vala itt = kaczag, a kiegyenlítődés csak a rím kedvéért.) *Az' gondolom vala, hogy itt vagy. Csudálkozom vala. Asz' hiszem vala, hogy most minyá' világ vége lesz, ojjant csattana éggyet.* — Különösen azokban a kifejezésekben szokásos, melyekben *sohase, sohasem* és effélék fordulnak elő szintén csak kevészel ezelőtt multa vonatkozólag, mintegy *sehogy sem* értelmében, így pl. *Sohasem hiszem vala, hogy kiszabaduljak innét. Sohase tudom vala elhajtani azokat a szarkákat. Sohase tudok vala hazajöni. Soha le nem tudjuk vala venni. Eleget erőlködém s mégse tudok vala annyira menni, hogy félémméjtem.*

*b)* Előbbi használatával mintegy logikai összefüggésben a be nem állt, végre nem hajtott cselekvés kifejezésére — mint nem régiben az irodalmi nyelvben is\*) az *irt volna*, vagyis föltételes mód multja helyett is. Mégpedig itt is a kevészel azelőtti, mondjuk *alig multa* ban be nem fejezett, végre nem hajtott cselekvés jelölésére, a mire a lehetőség vagy készség különben meg volt (azért a jelentőmód), csak nem ment végbe.

\*) V. ö. SIMONYI, NyK. 13: 159.

Pl. *A' biz azt a lugzót még és merem vala* (merítem vala), *de gondolám, hogy jobb léssz ez a másik edény. Fel és teszém vala a kalapot, de nem mertem. Egy ugorkacsát hozok vala, fiam! Megmondhatod vala te és neki. Ládd-é, akad vala szekér Szent-iványig. Hizzén adok vala én és. No ládd-e, segíték vala én és* (v. ö. fennebb az *ír* használatát *B*) alatt a végén).\*)

Ezzel kapcsolatban oly esetben, mikor valamely inkább kevéssel ezelőtt be nem állt cselekvésről azt óhajtjuk, hogy bár csak beállott volna; vagy valamely beállt cselekvésről, hogy be ne állt, meg ne történt volna. Pl. *Bár ott keresi vala! Bár meg kapom vala! Bár akkor elzárom vala! Bár ne és szöllok vala hëzzád!*

Általában különben minden olyan esetben, mikor a köznyelvben főként nem sokkal azelőtti időre vonatkoztatva föltételes, illetőleg óhajtómód befejezett cselekvése áll. Pl. *Met* (mert) *biz' azok el nem mennek vala, ha pénzt nem érzettek volna. Mán* (már) *bizo' fizet vala jól, akkor kapott volna dolgot!* (V. ö. ide BUDENZ észleletét id. h. 357. l. 3) alatt, s idevonatkozó példáit ott az előző lapokon, melyeket egytől-egyig halhatni Háromszéken ma is.)

c) Bevégtelenségéből, határozatlanságából kifolyólag kérdésben, habozásban a köznyelvtől eltérőleg az *ír* határozottabb alak helyett használják, mikor az illető mintegy nem emlékszik az előbb mondottra vagy ismertre vagy tán tetteti is magát, mintha ismerte vagy tudta volna (székely furfang). Pl. *Hogy és hinak vala, te gyermek? Hogy híjják vala apádot? Hogy nevezik vala? (ezt s ezt).* Efféllékre vonatkozólag BUDENZ is helyesen észlelte, hogy a valami névről beszéd közben emlékezni akaró használja e helyett: *hogy híjják, hogy nevezik,* s hogy a székely úgy fogja föl (helyesebben: úgy akarja felfogatni) hogy az illetőnek nevét már egyszer is máskor is hallá s így kérdését is átteszi a múltba, melyről emlékezni akar (id. h. 357. l. 2.). — De előfordul más példákban is: *Ez össze jár vala* (összetartozik) *ugy-é? Viz kell vala* — kell) *ugy-é? Mi kell vala nekéd? Mennyi kell vala,* (kell

---

\*) Az *ír vala, teszém vala* e jelentésére l. KULCSÁR E. cikkét, Nyr. 21:500, hol találóan van jelezve, hogy ilyenkor az igealakokban mintegy multbeli szándék van kifejezve. V. ö. a latin imperfectum de c onatut-



v. szokott kelleni) vajon vámra? Mejik felire és kell vala ülni? Ez a fal (donga) oda tartozik vala (tartozik) úgy-é? Ezt úgy-é így ölik vala meg? (= így szokták megölni). Ugy-é szüvem, három gyermeke vala? (Pedig tudja, hogy annyi van.)

B) Viszonyítva, azaz más multtal kapcsolatban inkább mellékmondatban. Mint a régiebb irodalomban:

a) olyan, rendszeren csak kevéssel ezelőtt mult cselekvés, vagy állapot jelölésére, mely alatt egy más, rendszeren szintén kevéssel ezelőtt történt cselekvés létrejött — mint ezt már BUDENZ észrevette és kifejezte, a nélkül azonban, hogy a kevéssel azelőtt multságot hangsúlyozta volna. Pl. *Ményék vala N. felé s találék egy n.-i embért* (Bud. id. h. 356). *A mig a fal alatt ül vala, a férgeteg megtámadá* (u. o.). *A hogy ott járkálok vala, láték egy urat, de nem tom, hogy ki lehet.* [Ebben a használatában egészen megfelel a latin imperfectumnak.]

b) feltételes mondatszerkezetben önmagára is viszonyulva, vagyis a mellékmondatban is (v. ö. fennebb az *ir* alak végén mondottakkal), meg feltételes módú jelen és mult főmondatbeli alakokkal is, *ír* v. *irt* v. *oln* a helyett. Pl. *Ha meg nem fogom v ita, nem tom, mi lesz vala. Ha én ide nem jövök vala, még többet alunnátok.* (KRIZA 421.) *No ha meg nem látom vala, elesett vóna.*

Jegyzet. Erre a ma már csak székely sajtóságra először FOGARASI (NyK. 4: 38.) majd SZARVAS figyelmeztetett (Nyr. 3: 51.) és SIMONYI nevezetes eltérésének mondta, mely az irodalmi nyelvben is követésre lelt. (M. Kötőszók 3: 109.) Azonban nézetem szerint SIMONYI utóbbi állítása csak az újabb irodalmi nyelvre állhat, mert régen ez, úgy látszik, általános volt. Már pl. PESTI GÁBORNÁL is előfordul (l. MNy. 3: 342); GELEJI KATONÁNAK egy megjegyzése szerint pedig bizonyára másutt is használták, mert egy alább tárgyalandó sajtóságot (*Ha ott ne legyek, ha ezt ne mondjam* etc. felszólító móddal!) éppen az elébbi szerkezet helyett állónak mondja a székelységben.\*) V. ö. Ny. Sz. 3: 935 l. is a *vagyon* segédige használata alatt. GYARMATHI SÁMUEL egy adata szerint is (a mult század elején!) ezt, hogy: *Ángyom a' vízbe esik vala, ha meg ne ragadjam — a ki nem székely, így mondja: Ángyom a vízbe esik vala, ha meg nem ragadom*

\*) A' Székelyek pedig így szoktak szollani: *Ha ott ne legyek; ha ezt ne mondjam* etc. pro: *Ha ott nem lézsek vala; ha ezt nem mondom vala.* a' dolog így 's így lézsek vala. TOLDY F., Régi magyar nyelvészek, 321.

vala.)\* Tehát nem csak a székelységben használták volna e szerkezetet. S így nem egészen bizonyos az sem, bár lehetséges, mit HUNFALVY KAZINCZYRÓL mond, hogy ő ez alakot a francia után kapatta fel (MNY. 3: 354.).

Ez időalak ilyen használata pedig tán nem úgy volna magyarázható, mint SIMONYI magyarázza (M. Kötőszók id. h.), hogy bár benne a feltétel nem való, ennek nyelvbeli kifejezése el van hanyagolva s ezért lép jelentő mód a feltételes helyébe. Ezzel t. i. az időalak még nem volna megmagyarázva; míg bevégtelenségéből s a főmondatbeli ilyen használat fennebb A) b)) analógiájából tán megmagyarázható.

c) Végül határozatlan voltánál fogva nem határozott nyilatkozatokban olyan forma értékben használatos, mint fennebb c) alatt láttuk. Pl. *Nem tudom, hogy Miháj hogy mongya vala* (= mondta). *Nem tom, a multkor ki mongya vala, hogy N. N. itthon van.* — Itt, mint látjuk, az *irt* alakkal helyettesíthetnők.

Összegezés. Ez az időalak tehát a folyó v. be nem fejezett cselekvést az aligmultba teszi. Megfelel mintegy a latin imperf.-nak ezzel az időkülönbséggel, a mit mintegy a *vala* segédige jelöl, míg az *ir* a be nem fejezett cselekvést juttatja kifejezésre benne.

3. *Ira.* — Ez a régente oly divatos, ma azonban inkább csak némely vidéken, főleg Erdélyben élő igealak, melyet éppen ezért néhány évtizeddel ezelőtt «erdélyi mult»-nak is szoktak nevezni (BUDENZ i. h. 354.), mint már legalább GÁTY ISTVÁN óta (Jutalomfeleletek, 1821. 2. k.) hangsúlyozzák, a székelységben nagy elterjedtségnek örvend. Háromszéken is lépten-nyomon hallhatni ma is, elbeszélésben és beszélgetésben, mindennapi társalgásban is s főként főmondatokban. Nyelvérzékem szerint ma három, sőt többféle használatnak is örvend, mint az alábbiakból kiténik.

a) Mint a régibb irodalomban az elbeszélés idejéül (elbeszélő mult, perf. historicum) használják, mégpedig legalább ma ritkábban mint abszolút vagyis általános multat, hanem inkább a csak imént, kevéssel ezelőtt vagy nem rég mult

\*) Régi M. Tájszótár 23. az *ángy* szó alatt. Eredetileg GYARMATI *Vocabulariumában* (1816.) 97. l. Toldalék, a székely szók közt, melyeket KARÁCSON SÁMUEL udvarhelyi prof. szedetett össze székely deákjaival.

esemény, történet elbeszélésére. Mint ilyen elbeszélési idő váltakozik az *irt* alakkal, mint azt már az egész székelységre nézve BUDENZ észrevette és megjegyezte (i. h. 357); mégpedig tapasztalatom szerint más összefüggő előadásban is, de főként a mesében, hol ritkábban hallhatni és helyette az *irt* és *ir* járja, utóbbi mint történeti jelen. (V. ö. pl. KRIZA meséit.) Az utóbbi jelenséget már BALINT GÁBOR észrevette és helyesen hangsúlyozta Kazáni tatár nyelvtanában, hol idevonatkozólag így ír: «Érdekes a nem tanult székely embernek nyelvében az, hogy az általa végzett vagy látott cselekvést önhangzós multtal szereti kifejezni, pl.: *megfogám, leejtém s megdöglék*; míg a mesében jobbára *t-s* multtat használ pl. *Egyszer volt egy ember, volt szakála kender*; vagy *ment, mendegélt* stb.» (III. füzet 53. l.) Ez észrevétel egy részét azonban kissé módosítnunk kell nézetem szerint, azt t. i., a mely az önhangzós *multa* vonatkozik, hogy ama példában nem az volna a fő nyelvünkben (mint a török tatár nyelvekben), hogy az illető maga végezte vagy maga látta-e azt a cselekvést, hanem az a határozottság s élénkség, a mi az *ira* alakot az *irt* alakkal szemben jellemzi s mintegy momentán értéket ad neki. Mint a milyen a görög aoristus is a perfectummal szemben s mint a hogy észlelték a régibb nyelvre nézve HUNFALVY és SZARVAS is, hogy az *ira* mintegy hirtelen beálló és végződő mult (MNY. 5 : 313 és Nyr. I : 405), az elbeszélés mozzanatát jelzi; az *irt* ellenben csak általános mult v. végzett jelen (MNY. 2 : 442). Hogy így az *ira* a cselekvést mintegy közelebb hozza hozzánk, míg az *irt* alak s az összetett idők régebben befejezett cselekvést jelölnek, mint ezt BALASSA is megjegyezte az erdélyi népnyelvre nézve (A m. nyelvjárások, 138). Így tapasztalva a két alak közt levő különbséget, az *irt* alakkal való erős összezavarodását, a mit BUDENZ hangsúlyoz (id. h. 354—355.), nem észleltem. Különben is ama tapintatos megkülönböztetés a régibb irodalomban sem adja magát oly annyira előnkbe, mint BUDENZ állította (id. h. 355.) Hiszen akkor nem kellene SZARVASnak itt is, meg ott is következtelenségről beszélnie idézett művében. — De lássunk példákat: *Azt mondá azért az anyyának: Tarisnyájjon fél ingemet. Hozott isten fia! mondá az óriás. Jó szüvel, fiam, csak telepéggy meg! azt mondá az óriás.* (KRIZA, Vadr. 395.) *Mély kutba tekénték, köményszálat szakaszték* (Gyermekjátékából) *Ugy megüték a*

*birót egy nagy tökkel, hogy meghót* (KRIZA, Vadr.), *Kimenék én az utcára, arr' a szerencsétlen sánczra, hol két zsandár megtalála.* (AR.-GYUL. Népk. Gy.) | *Most négy esztendeje élménénk a vásárba úgy éjenkor ne! s hát annyian vadnak, hogy! Az apja s az anyja elpusztula egy perczre.* (Elbeszélésből 18—20 évvel azelőtti időre.) *Mos' husz esztendeje elmenénk éjenkor nő Csikba s vettünk két lovat.* (Tehát régibb multra is használják — mint a régibb irodalomban — de úgy ritkábban.)

b) Nyilatkozatokban, megjegyzésben, kérdésben stb. a befejezett cselekvés (perf. v. perfectum logicum) jelölésére is, még pedig szintén inkább csak kevéssel ezelőtt történt v. éppen most végzett cselekvés jelölésére; inkább mint beálló cselekvésű alakot, de úgy is mint tartóst. *Pl. Addig s addig, még és csak meglén* (megleve) *a lakadalom. Noj igazi üdö támada. Ez és tám oda rekede. Hallá-é känd?* (Az asszony a férjéhez) *Kapád-é meg?* (A férj a nejéhez) *Ó, ó kerekto, belchala nagyapó. Ádám, Éva, Ábrahám, ezt a falást békapám* (rigmusok). *Csak most harangozának. Ángyikáméknitt* (ágyoméknál) *járék. Tám hárman és fogók* (a disznót, öléskor.) *Mondáj-é a lejánka? Öt forintig meghuzának* (megbüntettek). *Még hala* stb.

Jegyzet. Az *ira* alaknak a székely nyelvben ilyen értékben való használatát már BUDENZ észrevette és hangsúlyozta. IMRE SÁNDOR ugyanis ezen időalagnak a népnyelvben való előfordulását és használatáról szólva (MNy. 4: 340) azt tapasztalta, hogy ott az éppen most múlt cselekvés kifejezésére, valamely cselekvés múlttá lettének kiemelésére való, s BUDENZ ezzel a székely nyelv használatát összhangzásban levőnek találta (id. h. 356—357.). Később STEUER JÁNOS is erre a tapasztalatra jött, két helyt is érintvén e használatot (Nyr. 18: 80. és 20: 331.) s bár nem igen világítá meg új oldalról, mint hitte, hiszen íme más is észrevette már előtte, helyesen határozta meg ez időalak használatát, hogy «az éppen most befejezett, az imént vagy közelebb történt cselekvést jelöli» s helyesen jegyezte meg, hogy többnyire a megfelelő határozószóval kapcsolatban fordul elő, pl. *Éppen most jöve haza. Éppen most mène ki. Az imént vagy az előbb látám.* Érdekes különben, hogy már egy századdal ezelőtt GÁTI ISTVÁN észrevette ezeket, mondván, hogy a székelyek «az egészen elmúlt idő (*irt*) helyett az aligmulttal élnek, minémüvel fordította KÁROLYI GÁSPÁR a' Bibliát, p. o. *teremté isten az embert e helyett: teremtette; megölmém, mondtám neki: mikor ré-*

gen elmúlt dolgot beszélnek is «(Helyesen!) És érdekes. hogy utánnézésem szerint nemcsak a székelységben, de a másik erdélyi nyelvjáróterületen s a szlavóniai nyelvjárásban is ilyen értékben használják. (BALASSA, Nyelvjárások 138. és Nyr. 23: 262) S mint a példából kivehetni, a melyeknek tökéletes másait lehet hallani nálunk, a dunántúli népnyelvben a Balaton északkeleti partján, s a palócoknál és még sok helyt (v. ö. IMRE SÁNDOR, MNy. id. h. 4: 340: ZOLNAI, Nyr. 21: 133. és SZINNYEI JÓZSEF előszóbeli közlését Füredre nézve, hol egyszer ő is hallotta, továbbá a Nyelvőr népnyelvi közleményeit illetőleg adatait Békés, Szabolcs. Bereg, Ugocsa, Bihar megyéiből, Dunántúl az Őrség, Somogy, Közép-Baranya, Veszprém, Bakonyvidék, Pestmegyében Bogviszló nyelvéből stb. Nyr. 2., 3., 4. és köv. kk.) úgy látszik szintén ilyen értékben használtatik. Érdekes pedig ez azért, mert ha ezzel összevesszük ennek az időalaknak azon elnevezéseit, melyeket néhány évtizeddel ezelőtt használtak, az aligmúlt és felmúlt nevet (VERESS IGNÁCZ, Phil. Közl. 1882. 398.), a melyekben bizonyára az akkori nyelvérzék nyer kifejezést — mint a hogy a köztudatban ma is aligmúlt és felmúlt idő a hallható neve — s ha összevetjük az azelőtti régi elnevezéseit, melyekben újlag az azelőtti használatot visszatükröztető nyelvérzék jelentkezik, a melyek közt korábban a *præteritum perfectum* (SYLVESTER JÁNOS) később a *præteritum imperfectum* (KOMÁROMI CSIPKÉS s a dunántúli KÖVESDI P.) elnevezések jönnek elő: nézetem szerint szépen láthatni, hogy ez az előbb általános *multa* vonatkozott egyetlen finn-ugor múlt időalak időfolytán, századok multával mint specializálódik, mint válik szűkebb körűvé s lesz a vele párhuzamban fellépett *t-s* alak mellett a csak kevéssel ezelőtt múlt cselekvés kifejezőjévé. — Érdekes különben, hogy a mai német u. n. *imperfectum* is (*hörte, fand, las, schrieb* u. s. w.) régebben u. n. *præteritum* volt s mint ilyen a későbbi *er hat gehört, er hatte gehört* stb. alakokat is helyettesítette mint egyetlen múlt idő, tehát a *perfectumot*, *plusquamperfectumot* stb. is, és úgy lett elbeszélő múlt, mintegy a görög *aoistusnak* és a francia *passé défininek* megfelelőleg (v. ö. LYON, Deutsche Grammatik, Sammlung Göschen, 90. l.) Vagyis a német *præteritum* is egyfelől a régi indogermán *perfectumnak* felel meg, s másfelől egyszerű elbeszélésre szolgál (BEHAGHEL, Die deutsche Sprache<sup>2</sup> 323—24.). Így a latin *perfectum* is, *scripsi*, v. ö. LANDGRAF, Historische Grammatik der lateinischen Sprache III. Bd. I. Leipzig 1903. 160—261. Ilyenformán történhetett ez bizonyára a mi nyelvünkben is.

c) Mint már fennebb is egyes példákban, tartós múlt, *imperfectum*; kivált a *van ige vala* alakjában (mint *ir vala* volt

a c) alatti esetben) kérdésben, habozásban, a *volt* v. a *van* határozottabb alak helyett. Pl. *Eleget könyörgék apámnak s anyámnak* (KRIZA, Vadr. 187.) *Jó barátim! kik valátok, kik a víz széj-jin állátok, kezem nyujtám, nem szánátok, Életem végét várátok* (AR.-GY. Népk. Gy. 37.) | *Itt vala ugy-e?* (= itt van v. volt, szokott lenni). *Sokáig itt valának*. Stb. A régi háromszéki nyelvben pl: *tudom hogy az forró* (Forró) *örökijnek* (örökének) *fele mellijnek* (melynek) *fele bernald ferenc reze* (része) *vala, aszt birja vala daczo Pal es nala zalagon wala* (Székely Oklvt. 3 : 326, sepsiszentgyörgyi tanúvallomás 1568-ból).

E sajtóságos használat magyarázatát egyfelől az *ira* alak eredeti használata alapján adhatjuk, melynek értelmében, miután a rokon nyelvek alapján is ez mutatkozik legősibb és egyedüli múlt időnknek, a múltat nagyon általánosan jelezhette s mint ilyen a későbbi *ir vala* értékét is magában foglalhatta. Másfelől a *vala* alaknál éppen abban lehet az ilyen használat magyarázata, hogy a *van* igének az *ir valának* megfelelő vagyis ugynevezett tartós múltja nincs, ezt a *vala* alak helyettesíti, a mi így egyszersmind imperfectum is, praeter. impf. (v. ö. hogy pl. a görög ἦν = *valék* is a görög grammatikusok egyhangú nyilatkozata szerint imperfectum, Nyr. 11 : 352.) s így ezen az alapon használhatják és használhatták bevezetlenségéből, határozatlanságából kifolyólag olyan esetben is, mikor azt jelenti: «volt v. szokott lenni.» — Itt említendő a *lén* (lön) alaknak is a *volt* helyett való ismeretes használata, a mi a csángóknál is igen gyakori, pl. *A kócs* (kulcs) *nem lén ott. E' jó lén. Éppen ott lén*, stb. (v. ö. SZARVAS a moldvai csángókról, Nyr. 3 : 51.)

B) Viszonyítva, önmagával vagy más múlt idővel kapcsolatban is, egyidejűség, utóidejűség, stb. kifejezésére használatos. Pl. *Mikor most két esztendeje az a nagy hó vala, hogy megrekedének a fás szekerek. Járt itt s kért, de még nem hozá haza.*

Összegezés. Tehát e nyelvjárásunkban ma is gyakori használatu időalak mint a régi nyelvben nemcsak elbeszélő múlt, de perfectum sőt imperfectum is, mégpedig inkább kevésselezelőtti cselekvésre érve s úgy önállóan, mint viszonyítva is használva. Cselekvés szerint inkább befejezett és mozzanatos cselekvésű igealak, idő szerint aligmúlt.

4. *Irék vala*. Ez az igealak a régebbi irodalmi nyelvben

szintén előfordult<sup>1)</sup> s az ujabbkori irodalomban is, pl. KAZINCZYNÁL, JÓKAINÁL,<sup>2)</sup> KEMÉNY ZSIGMONDNÁL, TOMPÁNÁL és más íróknál; a kalotaszegi nyelvjárásban pedig ma is él,<sup>3)</sup> valamint Kapnikbánya vidékén legalább a 60-as években,<sup>4)</sup> s a 70-es években Közép-Baranyában is<sup>5)</sup>; előfordul a Csikszentdomokosi nyelvjárásban is,<sup>6)</sup> a Mezőségen (Kolozs-m.) és Udvarhely-megyében állítólag ma is.<sup>7)</sup> A háromszéki nyelvjárásban szintén hallható, bár csak ritkábban. GÁTI ISTVÁN is említést tesz erről az, «összeszövésről» (*evém vala, mondám vala, Jutalomfeleletek id. h.*) mint székely használatról és LŐRINCZ K. is idéz efféle példákat a 60-as évekből (MNY. 6: 231.).

Az ő példái alapján ez időalakot az *irt vala* értékében használnák inkább,<sup>8)</sup> mellékmondatban, mintegy a múltban való előidejűség kifejezésére: *A mikor éppen elmenének vala, mások jövének. Mikor éppen felépítették vala, réja jött a nagy árviz.* — Tapasztalatom szerint azonban itt is inkább közelebb hozott cselekvés értendő, kivált az első példában; s inkább az *ira* vagy *ir vala* értékében használják ez időalakot is, mégpedig a) önállóan, szintén a nem rég vagy éppen imént végzett cselekvés jelölésére. Pl. *Azért lérdém vala csak, hogy tuggyam, hogy mihez tarcsam magamot. Mit mondál vala?* (másképp: *Mit mondassz vala?*) *Járál vala-é Zajzonba?* (jártál-e?) *Nem éré vala fel, azért segiccségire ménék.* Épp így pl. a háromszéki születési GAAL MÓZESNÉL: *tartá vala* (Magy. hünmondák), bár ott régiesen távolabbi multra. [Kalotaszegen is az említett használatban, mintegy alig-múlt cselekvésre v. ö. CZUCZA értekezését, id. h.]

b) A feltételes mód multja helyett, mint az *ir vala* alakot használják effélékben: *Én ugyan megkénálám vala, ha az orrát fel nem ütötte (nem ütötte!) volna.* LŐRINCZNÉL, id. h. — Továbbá:

1) HUNFALVY, MNY. 5: 331. MINDSZENTHÉL és CSEREIMÉL.

2) SIMONYI, Tüzetes m. nytan 636.

3) CZUCZA, JANKÓ JÁNOS Kalotaszeg leírásában és a Kalotaszeg cz. folyóiratban, 90-es évek; és MELICH, NyK. 24: 127.

4) LŐRINCZ K. NyK. 2: 368.

5) Nyr. 4: 47.

6) SZABÓ DEZSÓ dolg. NyF. 9. sz.

7) Ismerőseim értesítése alapján.

8) SIMONYI így is idézi, Tüz. m. nytan id. h.

*Bár zárt veténk vala a kasra!* (= bezártuk volna a kukoriczást) *Bár ne hozék vala muffot!* Stb. [Kalotaszegen szintén ilyen használatban is, v. ö. pl. Kalotaszeg cz. folyóirat I. évf. 15. l. SIMKÓ PÉTER levelét GYARMATHYNÉHOZ; 45. l. egy asszony levelét JANKÓ JÁNOS urfihoz.]

c) Viszonyítva a LÖRINCZTÖL fennebb idézett példákhoz hasonlóan, — bár ritkán jöhet elő. Tehát oly mult cselekvés jelölésére állhat, mely egy más szintén nem rég mult cselekvést megelőzött. Ebben a használatban csakugyan mintegy az alább látható *irt vala* értékében vehető, mely igealak — mint látni fogjuk — nyelvjárásunkban ma szintén nem «régmult», vagyis nem régen mult cselekvést fejez ki.

Ez az igealak különben nyilván kombinálásból állt elő, mint MELICH magyarázta (NyK. id. h.); azonban vele szemben nem az *ira + irt vala* és *volt* vegyüléséből magyarázom, hogy így a «régelmultság képzeje volna hozzácsatolva az elbeszélő alakhoz», hanem az *ira + ir vala* alakok kombinációjából. Vagyis hogy az *ira* alakhoz is hozzájárult mintegy az *ir vala* analógiájára a *vala* s ezzel mintegy az «aligmultság» és tartósság képzeje is.

5. *Irt.* — Aránylag kevesebbszer fordul elő, mint az irodalmi és köznyelvben, miután mint fennebb láttuk, főként elbeszélésben az *ira* alak is szerepel helyette. Használják:

A) önállóan, mégpedig mint a köznyelvben a) v é g z e t t jelenként (praesens perfectum) azaz valamely cselekvés végzettségének, véget érésének, megszűnésének jelölésére a rendes beszédben, társalkodásban, nyilatkozatokban, megjegyzésekben, állításokban és tagadásokban, kérdések- és feleletekben, közlések, értesítések, tudósítások alkalmával (v. ö. SZARVAS, Igeidők 293.). Az *ira* alakhoz viszonyítva tehát nyelvérzésem szerint azzal a különbséggel, hogy — mint már fennebb jeleztem — míg amaz rendesen kevéssel ezelőtt történt cselekvésről használtatik, addig ez általánosabb, határozatlanabb mult s rendesen régebben befejezett vagy beállt cselekvést jelöl; és míg amaz a cselekvést inkább mint beállót jelzi, addig ennél az alaknál mintegy annak végetérése, megszünte hangsúlyoztatik a jelenre nézve, s míg amazt határozottabb, élénkebb, elevebb előadásban használják a főbb mozzanatok kiemelésére: addig ez a nyugodtabb előadásban s mellék-



mozzanatok kiemelésénél hallható. Pl. *Ésszemént* (= össze van menve) *mind a Turi frakja vagy a tót orgona* (Szólásforma) *Az és okadt egy hêjre. Jó tes(+)-be habarodott* (= meghizott). *Istirimfi, topánka, megehült* (éhes lett) *a lëá-ka. Jártál-ë a hétën Prázsmárom?* (= megjártad-e? vagy valamikor jártál-e? Ellenben: *Járáll-ë Prázsmáronn?* egy kis árnyalati különbséggel, a cselekvést mintegy közelebb hozza.) *Megütte a gut* (guta). *F. Kárujnë az urátóll êlkötözött. Stb.*

Jegyzet. Ilyen használatban Háromszéken ma is *szoktam, szokott járja* és nem *szokok, szok'* stb. mint néhol.

b) Mint szintén a köznyelvben, összefüggő előadásban, elbeszélésben mai elbeszélő mult a régi *ira* helyett. \*) Ilyenkor a cselekvés ideje tekintetében általánosan jelzi a multat, az *ira, ir vala, irt vala* sőt *irt volt* igealakokat is helyettesíti. Mint ilyen, az *ira* helyettesítője, egykor a mellett lépve fel, azt kiszorította helyéből s ebben a szerepében mintegy jelentésvölvüléssel áll és mint fennebb láttuk, főként meseben van helyén (mesélő mult, BÁLINT GÁBOR). Pl. *Eccër vót, hol nem vót, vót êccër egyg embër. Vót neki két fija. — Vót êccër hetedhét országonn és tull êggy szegény asszonnak êgy fija, a ki rëjaszánta magát, hogy szôlglálni mënynyën . . . A fiut Palkónak hitták. Az annya feltarisnyálta s ő elindult.* (KRIZA: Vadr.)

c) Mint a latin *perfectum gnomicum*, alapmondatokban (v. ö. SZARVAS, Igeid. 292.) s illetőleg a mult tapasztalataiból meritett igazságok jelölésére, bölcs megjegyzésekben. Pl. *Csuf vót* (= az ma is) *még a részëg embër és! Átkozott dolog vót még az az ivás és!* (KRIZA: Vadr.) *Még az és hunczut vót* (= s az most is) *a ki kést ad a gyermek kezibe.*

d) Mint a befejezett cselekvés jelölője, mondhatni, minden időre, olyan cselekvés vagy állapot jelölésére is használtatik, a melyet mintegy előre bekövetkezettnek tüntet fel valaki, mikor valami gyakori ismétlődésében mintegy állandóan úgy szokott történni, vagy biztosan bekövetkezik. Pl. *Ojan tökkel ütött fejü vagyok,*

\*) Nyelvtanaink persze e használatát nem hangsúlyozzák, pedig ez ma így van s idevonatkozólag igaza volt FOGARASINAK (NyK. 4:38.). GYULAI PÁL is ezt tartja ma elbeszélő multnak. Igaza van!

*hogy a hogy megmondta, már elfelejtettem. Mü ugy vagyunk velle, hogy a pénzt még még se kaptuk s a zsebüinkből már ki és vették. Mikor ő meghót, minden tönkremént, fiam!*

e) Ezzel függ össze, mikor viszonyított használatában — más, egyidejű, előidejű vagy utóidejű használatától eltekintve, mikben egyezik az irodalmi használattal — főként végzett jövőként használatos, mint a mai köznyelvben tán általában, effélékben: *Ha leürítették, osztár' jöjjenek bé kijeték! Osztán ha megszindtad, hozd el! Mikor meghót az öreg asszo', ott se tudom, mi léssz.* — Előidejűséget jelöl az ilyenekben is: *Itt tötsük az üdöt, mikor meguntuk magunkot* (BUDENZ id. h. 356.).

f) A d) alatti használatával függnek össze az effélék is: *No hát mentünk!* (felszólításban), *Lett utánna* (= legyen utánna) stb. — És azzal függ össze, hogy mint az irod. és köznyelvben, ez helyettesíti a felszólító esetleg felt. mód múltját is effélékben: *Bánnya a fene, csakhogy nekem ne jutott! Csak fel ne ébresztötte s egyéb bajt ne csinált! Ott bizadd (bizony hadd) ütötte, csak senki ne látta!* — a mikről majd a felszólító, illet. feltételes módnál.

Jegyzet. Itt kell megemlítenünk végül, hogy az *irt* végzett jelen helyett a cselekvés végzettségének kiemelésére nyelvjárásunkban is ma a *-va -ve* végű igenévvél és van igével körülírt praes. perfectum járja (mint egykor az *irt*, *írott* bizonyára az azelőtti *ira* helyett) így *le van írva, még van csinálva*, sőt effélék is: *el van utazva*. Pl. *Mind fél van jöve a zsendej* (zsendely). *Abba már belé vagyok égyezve. Látra van* (= látható). *Fél vagyok má' ötözve* (= felöltöztem) stb.

5. *Irt vala és irt volt.* — Mint már BUDENZ megjegyezte (id. h. 357.) IMRE SÁNDOR egy nyilatkozatával szemben, mely szerint az *irt vala* alak teljesen kipusztult volna a nép nyelvéből (MNY. IV. k. id. h.), a székelységben ma is megvan.\* És pedig megvan a háromszéki nyelvjárásban is, s azt mondhatni, még gyakrabban hallható, mint a *volt-tal* körülírt alak, az *irt volt*.

\*) HUNFALVY is azt mondta MNY. 5:332. l. a *tudott volt* alakról, hogy a nép csak ezt használja. Pedig v. ö. Kapnikbánya vidékére is NYK. 2:368, valamint SZARVAST a moldvai csángókra, NYR. 3:51. — Sőt pl. Közép-Baranyában is, legalább a 70-es években, előfordul, NYR. 4:47. Továbbá Kalotaszegen is, v. ö. a Kalotaszeg cz. folyóiratot, I:45. stb.

Legalább a mai használat alapján részben ellenkezőjét mondhatni BUDENZ nyilatkozatának, hogy a két alak közül a volt-os volna gyakoribb (u. o. 358.) — E két igealakot különben együtt szokták említeni a nyelvtanírók a régmult v. végzett mult neve alatt, minden különbségtevés, megjegyzés nélkül. Pedig legalább ma a háromszéki nyelvjárásban az értékre és használatra nézve van különbség a két igealak közt. Mégpedig az értékre nézve részben körülbelül azt a különbséget lehet felállítani köztük, a melyet az írói nyelvre nézve HUNFALVY úgy vélt tehetni, hogy «a tudott *vala* a *multra* nézve inkább hasonlítna a «*tud valához*,» a *tudott volt* pedig inkább a *tudá-hoz*» (MNy. 5:332.). Más szóval az *irt vala* inkább tartósság kifejezője, az *irt volt* inkább a bevégzettség jelölője volna. Aztán a cselekvés idejére nézve amaz székely nyelvérzékem szerint inkább közelebbi mult, míg a *volt-os* alak távolabbi. S ez, úgy hiszem, összefügg a *vala* és *volt*, más szóval az *ira* és *irt* alakok jelentésváltozásával. A mint az *ira* alak jelentése szűkült, úgy szűkülhetett az *irt vala* jelentése is a közelebbi *multra*. Használatukat tekintve van közösség bennük, mint mindjárt látni fogjuk; így többek közt, hogy nemesak viszonyítva fordulnak elő, mint kivált a régibb nyelvtanok és SZARVAS is tanította, hanem önállóan is, egyszerű főmondatokban is. De az eltérés itt is feltűnő, úgy hogy ezért is külön kell tárgyalnunk a két alakot.\*)

I. Az *irt vala*. — Használtatik A) önállóan, viszonyítás nélkül. Mégpedig

a) nem is annyira régebbre, mint közelebbre vagy éppen kevéssel azelőttre, az aligmult időre érve, a beállás és utána következő folyamat vagy tartósság jelölésére; különösen állapot és helyzet jelölésére. Pl. *Ugy megütődött vala, hogy hova lett el.* (Csak a most *multra* érve!) *Anyád ugy megszigorodott vala, hogy!* (= megsoványodott, pár héttel előbbi időre mondva.) *Férretántorodtam vala* (csak most!) *Megvétettem vala* (aligmultra). *A lámpást elfelejtettem vala* (Kiindult, visszatér s akkor mondja). *Ugy megálmasodtam vala, hogy! Ugy elszédültem vala, hogy! Hogy*

\*) E szerint értendő és módosítandó MELICH nyilatkozata is, NyK. 24:127--28, az *irt vala* v. *volt* igealakokra.

*megjtem (ijedtem) vala! Hogy elfáradtam vala!* (Mind csak az elébb *multra* értve.)

Jegyzet. Mindezekben mintegy *præs. perf.* az «alig-*multba*» téve.

b) Kérdésekre adott feleletekben, megjegyzésekben, nyilatkozatokban szintén az egyszerű *ira* v. *irt* helyén, mikor az illető mintegy nem akar ama határozott alakokkal élni. Pl. *Hol a koppantó? Ide tettem vala nē! Itt láttam vala nē!*

c) Ezzel a használatával mintegy összefüggőleg s tán általában a hozzá hasonló *ir vala* használatának hatása alatt is, habozásban és kérdésben az egyszerű *irt* helyett; mint az *ir vala* az *ir* helyett. Pl. *Nem tom, az apját temettük vala-ē el. Tám ēccēr hoztam vala Brassóbill. Komám asszōr nem látta vala ugy-ē a kēmēnczénkēt? Mihájné asszōnnál jártál vala-e? (a vakáció alatt). A koppantót béhoztad vala-e? Hoztál vala-e ki kendőt?* (Mindkettőt alig*multra* értve.) *A legnagyobbat hogy hitták vala?* (= hogy hitták) Sat.

d) A nyelvjárás egy részében, úgy látszik, tán az alább említendő *lesz* (= talán) és az *ir vala* fenn látott egyik használata következtében feltételes mód *multja*, tehát *irt volna* értelmében is használják. E pár példa, mit gyűjtöttem, a következő: *Csak e' honn lett vala!* (Oltszem.) *Jó lett vala* (= lesz vala), *itt mennyünk, hēj!* (Zalánpatak.) *Óh még itt legjobb lett vala* (Baróton, egy öregtől). (V. ö. Kalotaszegen is: *Hát mikor saját szememmel látok egy ilyen levelet, hogy ne olvastam vala el!* Kalotaszeg cz. folyóir. I: 45.)

B) Viszonyítva, tapasztalatom szerint, mint a régibb irodalomban (v. ö. MNy. 5: 332.) az *ira* alakkal kapcsolatban, a megelőző cselekvés, állapot, helyzet jelölésére fordul elő. Itt is azonban a nem sokkal azelőtti időnek jelölésére, vagy a már régebbi *mult* közelebb hozására, a melynél valamivel közelebb áll a vele kapcsolatos *ira* ideje. Pl. *Elmentem vala a' paphoz, s' nem találám otthon 's úgy jövék haza.* (Bud. 356. l. 12.) *Megindult vala a vér, fjam, alig tudók esmént megállítani.* (Atyámtól.)

II. *Irt volt*, nyelvjárásunkban: *irt vót.* — Ez az igealak, melyről SZARVAS az *irt vala* mellett meg sem emlékszik (v. ö. Igeidők, 275. 299.) pedig a régi nyelvben is előfordult (l. HUN-

FALVY, MNy. 5 : 352.)\*) s a mai köznyelvben, sőt írásban is többször előfordul, a székelységben — mint láttuk — BUDENZ észrevétele szerint még gyakoribb, mint az *irt vala* (v. ö. MNy. 5 : 357—8.). A háromszéki nyelvjárásban ma is gyakran hallható mégpedig viszonyítva is, de meg önállóan is.

A) Önállóan általában a régen vagy régebben mult cselekvés jelölésére használják, abban különbözve az *irt vala* alaktól, hogy sokkal határozottabb és a cselekvést rendszeren régibb időre viszi vissza, mint amaz. Példák: *Elég idejibe lekaszálták vót a lencsét s még és zöd. Mind (mint) a ki aszonta (azt mondta) vót,\*\*) jó a hus s a káposzta! Hogy és hitták vót?*

De némelykor közelebbi multra is értik. Pl. *Most bácsika és jobban néz ki, de az ősszel egészen élpusztúlt vót* (Csak egy évvel azelőtt!) *Mondtad vót-é Ravasznak, hogy tejet nem hoztak?!* (Egy napi idővel azelőttre.) Sőt néha az *előbbre*, az *aligmultra* is. Pl. *Hanem ezt künn hagyta vót az elebb édes anyám. Éppen azt a kártyát vettem vót (előbb!) a kezembe.*

Jegyzet. Itt, mint látjuk, az *irt v. ira, ir vala* stb. helyett állt. De természetesen itt sem annyira összezavarásról lehet szó, mint szólt pl. BUDENZ; hanem rokonértelmű alakok (szinonimák) cserélkeznek, mint a nyelvben máskor, más kifejezéseknél is. S természetes az is, hogy mindeme alakok jelentése fejlődött, változott is.

B) Viszonyítva az *irt* alakkal kapcsolatban, mint a régi és olykor a mai irodalmi nyelvben is, olyan mult cselekvés vagy helyzet, állapot jelölésére használják, a mely egy másik, szintén mult cselekvés, helyzet, állapot előtt megtörtént, beállt. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy mindkét cselekvés régibb időre vonatkozik, mint az *irt vala* használatánál a B) alatti kapcsolatban. Pl. *T. Rózsa elvitte vót az ollót s sohase hozta haza. Hogy az isten verte vóna még azt és, ki a pálinkát feltalálta vót.*

Jegyzet. A fennebb látott *ir vala, ira, irt, irt vala, irt volt* multra, illetőleg befejezett cselekvésre vonatkozó igealakok

\*) NySz. 3:935. l. is több példa található rá a 16., 17.-ik századból is; bár valószínű, hogy inkább az *irt vala* után lépett föl, mint nyomatékos mult v. régmult, annak tán korábbi szerepében.

\*\*) Szokásos szólásforma bármire.

olyanforma használatban és különbségekkel vagy felcserélődéssel jönnek elő a régi háromszéki nyelvmélekekben is, mint a mai nyelvjárásban. Így az *ira* pl. tanúvallomásokban, jegyzőkönyvekben a történet főbb mozzanatainak kiemelésére, míg a mellékmondatokban inkább *irt* v. más mult alak áll; időfolytán pedig egyik-másiknak szerepe kissé változik.\*) Pl. *Mindszent másodnapján jövének mi előnkben... mondá ezt az felperes az alperesekhez, az mely örökséget Zoltánban birtok, mind malmot és minden örökségeket, kik Zoltánban voltak; az alpereseknek Ferencz György azt felelé... az felperes azt mondá... meri eddig anyánk engedelméből birtatók;... az alperesek semmi bizont (tanút) nem adának. Az alperesnek nem tetszék, elfogák, ezt mondák stb. Ellenben a két alak így is: és nem tetszék az felperesnek; elvitte mi előllünk stb. (Szék. Oklvt. 2: 174, Sepsiszek, 1564.) Ugyanabból a korból más oklevélben: *Ezt valla hogi óth (öt) Daczó Geörgi hitta el, Nem izente ó neki sem biró sem hadnagy sem zek (szék), Mw egij embert kvltwnk vala (főmond!) be Daczó Palne aszszonyomhoz az hazhozz... kij azt monda hogij ó be Ment volt az Daczo Palne aszszonyomnak tudomant tótht (tett) hogij iktatni Memek. — En mentem wala valamij dolgomerth Daczó Geörgij-nij (-ni) es talalam az ó hazanal asz garadiczjon (garádicson, küszöbön), es el híjva vele (? v a l a) asz malomhoz, hallom hogij Itattija vala. Tudom hogy az forro orokkijnek fele melliknek fele bernald ferencz rezze wala aszt birija vala daczo Pal es nala zalagon vala. Már fennebb idéztük; ugyanez a következő tanu beszédjéből oratio obl.-ban így olvasható ugyanott: *twggija hogij asz bernald ferenc Rezze asz forro örökkijnek Daczo Palnal volt es birta sat.* (Szék. Oklvt. 3: 326, Sepsiszentgyörgy, 1568.)**

A 17. századból, 1642-ből: *Midőn volnánk Sepsiszekben Lisznyóban, jövének mi előnkbe... kik is minket két részről megbirálának és iratának ilyen örökös végezést (aligm. perf.), hogy tudniillik bikfalvi uraimék tegnapi napon az szekereket ökröstől béhozták... a honnan ez előtt az uzoni Pap János ökreit is béhozta Bikfalva, és le is ütötte az ott való erdőlésért és a marha hiesesztésért, melyért most törvént akarának bikfalvi uraimék moveálni uzoni uraimék ellen... melyet Bikfalva ugy engedett volt az alatt a kötés alatt... De sok szép kérésekre uzoni uraiméknek engedének bikfalvi uraimék és nem kívánának törvént moveálni, stb. (Szék. Oklvt. 4: 274—5.) Ugyanabból a korból 1678-ből CSEREI GYÖRGY Erdővidékről, Baróthról így ír pl.: *Tennap 1 óra után jöttem ki Fogarasból. Én uram menék és jövék csaknem**

\*) Így értendő tehát MATKÓ ISTVÁN időhasználatára is az *ira* és *irt* alakra nézve s nem úgy mint KOMÁROMY L. SZARVAS merev elmélete alapján nézte, Nyr. 2: 264.

ügy, mint az ki Bécsbe menyen s az császárt nem látja. Ha kezdené valaki, mért *hívtak*, soha bizony meg nem tudnám mondani, miért *hívtak volt* ki... Az mezei hadak tennap előtt *jövének* oda... Az somlyói praesidiumban is annyi *jő*, de nem *érkeztek* *vala* el... egy ember azt sem ok nélkül *adta* tanácsul (perf. gnom.), hogy az solyomnak az fészket el kell rontani s az fiait könnyebben megfoghatni. (DEÁK F., Béli Pál élete, 181. l.) Ugyanott BÉLDI PÁL: *jó* rendben *valál*, mikor ott tartám Miklóst (imperf.), nem *tudád* megbecsülneni (73. l. 1672-ből). Neje, VITÉZ ZSUZSÁNNA 1677-ben: Édes uram, én az kiket *lehetett*, *eljárattatám* az Fótitul (?) való izenet szerint, ugyan magam *akarak* *vala* Kapi, Rhédei uramhoz menni, eszökbé vévén, *ők jöttek* ide mindketten; igen *biztatának* stb. (155. l.)

A 18. századra: Ma Brassóba befordulván igen szomorú hírt *hallottam*, mert Szebenbe az pestis bėjött... Kolozsvárról két kereskedő görög titkon *befurta* *volt* magát, azok inficiálták stb. (GIDÓFALVI GÁBOR levele APOR PÉTERhez, Apor P. lev. II. 38—39. l.) Csudálkozom, hogy miolta hazul *eljöttem*, semmi leveletet nem *vettem*. Itt az dolgok, látom, *megfordultak* stb. (APOR P. levele feleségéhez. 1715-ből, id. h. 54.) Kegyelmed két rendbeli levelét nagy szeretettel *vettem*, a mik felől kegyelmed *parancsolt*, mentől hamarébb, ha Isten haza viszen, véghez viszem. (APOR PÉTERNÉ férjének, 1717.) Ellenben: szintén *most* *vala* nálam. (APOR u. o. 67.) Mint látjuk ekkor már *t-s* multtal élnek, de közelebbre a magánhangzóssal. Így MIKES is: Édes *néném*, mi ide *érkeztünk* ma szerencsésen. Édes *néném*, még kednek semmi levelét nem *vettem* (perf.) Ellenben: Ennek a száraz ebédnek vége levén, azután igen könnyen lóra *ülénk* (elb.) stb.

6. *Irni kezd* = *irni fog*. — Ez az időalak az egyszerű *ír*, igehatározós (majd, holnap) *ír* meg az *irni fog*, *irni akar* és *irni kell*, *irand* stb. alakok mellett a XV. és XVI. században jövő cselekvés jelölésére is használtatott (SZARVAS, Igeidők 279—281. NySz. 2 : 289.); s mint már SZARVAS rámutatott, ma is előfordul a székelységben ilyen értékben is (NYR. 3 : 52.). Bár ritkábban, nálunk Háromszéken is hallani afféle példákban, minőket SZARVAS KRIZÁNAK udvarhelyszéki gyűjteményéből és a moldvai csángóktól idéz. (*Addig horgya a vizet a'ra a botra, a míg kisarjazzik, akkor almát kezd teremni*, KRIZA, Vadr. 480. *Készöskébben hord bé, mikor még kezd száradni* = meg fog száradni, moldvai csángók). Magam nem idézhetek rá példát gyűjtésemből, de előfordul az effélékben: *Mégtanul, mikor a lág csípni*

kezdí a nyakát (KRIZA, Nyr. 1 : 270, székelységi közmondás). *Akkor májđ még kezdí látni!* (= fogja látni) stb.

Jegyzet. Természetesen ma már az *irni fog* alak van helyében nálunk is az egyszerűbb *májđ ir* stb. mellett, bár az is még csak ritkábban hallható a közbeszédben.

7. *Irni fog*. — Ez az igealak LŐRINCZ és KRIZA idevonatkozó nyilatkozatai alapján a 60-as években még nem használtatott volna a jövő kifejezésére, hanem csak a valószínűség jelölésére. «Nem használja a' háromszéki a' jövendő idejü ígéhez a' *fog* segédigét, minthogy azt a határozó szócskával már kijelentette; hanem mint olyant, mely akár mult, akár jövő cselekvény v. történet függő kétes-voltát akarja értetni, az ígének valamennyi hajlítási alakján átvitethetvén, például: *még fog érní, ha tartós meleg lesz; még fogná cselekedni; fogta mondani* (talán mondta v. mondta lesz); *fog vala v. fogott volna engedni* stb. (LŐRINCZ id. h. 218, 227, 238. l.). Baj van a *fog*-gal is, ezzel a jövő jelentésére fölvett ígével — mondja KRIZA is. Baj van Köpeczen a közmondás szerint, főleg a székelyre nézve, mert neki a *fog* mindig a *talán* eszméjével jár összekapcsolva, oly cselekménynyel v. történettel, a mi meg is eshetik, nem is, p. o. ha mondják neki: *jó dolgod fog lenni*, ezen ő csak azt érti: *talán, alkalmasint jó dolgod van jelenben v. jövöben*. S így a székely nem nyugodhatik meg ezen a *fog*-gal ígért jövön: *igazságot fogsz kapni*, valamint neki sem igen lehet hinni, ha például *foggal* ígérne valamit. Nincs hát valóban jövöje, amolyan *werde*-féle *fog* nem biztosítja azt neki eléggé, mint általában a magyarnak sincs jövöje az élő népbszéd szerint, hanem csak jelenje, pl. *megverem* stb. (KRIZA, Vadr. 564. s. vö. 555. l. is).

Tehát LŐRINCZ és KRIZA szerint az *irni fog* igealak csak a jelen v. jövöbeli eshetőség jelölésére használtatnék s ha jövöre vonatkozik is, nem valódi, nem határozott jövö. Azonban mint már MELICH rámutatott érintőleg (NyK. 24 : 497.) éppen a Vadrózsák alapján használtatik bizony *jövöre* is, pl. a 469, 470, 423, 446, 476, 480. lapokon; illetőleg szerintem itt-ott beálló cselekvés jelölésére, s az egyik példa éppen háromszéki mesében fordul elő (*hogy a téged soha sem fog háborgatni*, 423. l.). Élőnyelvi megfigyelésem szerint is ez igealak legalább



ma nemcsak a megtörténhetés, valószínűség, hanem a jövő és pedig a határozott jövő, s illetőleg a beálló cselekvés jelölésére is használtatik, bár a köznép beszédében csak ritkábban. És ez a használata nem lehet nézetem szerint csak újabb keletű, hanem használtatott bizonyára a 60-as években is, bár — mint ma is — csak ritkábban; de a 70-es években megjelenő Nyelvőrben már nem egyszer találkozunk vele ilyen értelemben. (L. pl. Nyr. 2 : 559, 3 : 116, 6 : 46, 90, 477. stb.). Sőt nézetem szerint e használata lehet az eredeti, ebből fejlődhetett a másik, melyben a valószínűség kifejezésére áll. A beállásnak és a jövőnek általánosan érzett bizonytalansága adhatja meg a lélektani magyarázatot, az ú. n. pszichologiai momentumot e jelentésbővülésre, a mely nemcsak a székelységben, de egyes más nyelvjárásokban s az irodalmi nyelvben is megtalálható.

Tehát világosan szólva, ez igealak is előfordul önállóan és viszonyítva, mindkét esetben kétféle értékben:

a) Beálló cselekvés, illetőleg beálló v. folyamatos jövő kifejezésére, bár ritkábban. Pl. *Hónap (holnap), asz' hiszem, le fog jőni. Oda bizo~ mü es el fogunk menni. Ott sokan fognak lenni.* (Határozottan jövőre.)

b) A valószínűség vagy tagadólag a valószínűtlenség kifejezésére, mégpedig itt inkább jelenre vonatkozólag, határozatlan, bizonytalan, de a valószínűség sejtelmével bíró nyilatkozatokban (mint *verbum auxiliare verisimilitudinis*). Pl.: Ha egyik háromszéki azt kérdi a másiktól, hogy hanyadika és az csak valószínű választ tud adni, így felel: *Ma bizony tizennyolczadika fog lenni.* Vajjon ez és ez tudja-é? *Fogja tudni v. tudni fogja.* Hány az óra, édes apám? *Tám kettőre fog járni, fiam!* Stb.

Jegyzet. Ezzel függ össze az alábbi *fogott irni* alak is.

c) Felszólító mód értelmében való használata, mint pl. *le fogod irni!* és d) az udvariasság kifejezésére való alkalmazása, a mi az újabb köznyelvben szintén divatos, pl. *kérni fogom* (= kérem), *hogy ezt meg ezt tegye meg* — nyelvjárásunkban még ma kevésbé hallható; de szintén előfordul a műveltebbeknél. Ismeretes a köznyelvből az efféle használat is: *Csak nem fogom azt tenni, hogy...* (multra értve). Nyelvjárásunkban még ma ez sem divatos.

8. *Irni fogott.* — Ezt az igealakot, mely nem egyéb mint az előbbinek *multra* való alkalmazása s az alábbi alakokkal együtt nem más, mint a *fog* igének különböző alakjai, régebb a futurum exactum képviselőjének szokták tekinteni s keletkezése idejére nézve SZARVAS azt mondja, hogy szerfölött ifjú, alig hivatkozhatik pár évtizednyi létezési időszakra. (Igeidők 284.) SIMONYI pedig újabb fejlődésű székely igealaknak mondta. (A m. nyelv<sup>1</sup> 221.) Pedig, ha utána nézünk, a régibb nyelvben is előfordult. (Vö. NySz. 1:866.)

a) Futurum exactum értelmében való használatát újabbkorinak mondhatjuk s HUNFALVYVAL és SZARVASSAL jogosan hibáztathatjuk az effélékben: ha lefogtad irni, közöld velem (v. ö. MNY. 2:448, 463, Igeidők 286.); de maga az alak utánnézésem szerint a régi nyelvben sem az, bár legalább is harmadfél százados igealak. A NySz.-ban is olyan használatban jön elő, mint SIMONYI a székely beszédről jelezte: *fogott írni, el fogott menni*, a. m. valószínűleg, alkalmasint elment (id. h.). Tehát

b) mint a NySz. értelmezése is adja, a valószínűség kifejezésére szolgál, s ebben az értelemben használják nyelvjárásunkban is, mégpedig a *multra* vonatkozólag, mint valószínű multat jelentő igealakot. Mint ilyen fordul elő a háromszéki, kézdivásárhelyi születésű MATKÓNÁL is (XVII. száz., Nyr. 2:263.)\* S mint ilyen tudomásom szerint a nép nyelvében több helyt hallható ma is: a kalotaszegi nyelvjárásban (JANKÓ J. id. m. 221. l.), szolnok-dobokai (Nyr. 17.) s szilágysági tájszólásban és másutt is. — Nyelvjárásunkban ilyen értelemben fordul elő, mégpedig az *irt* alaknak megfelelőleg teljesebb, távolabbi *multra* érteve, mint pl. a német ú. n. fut. exactum főmondatban. Irodalmi nyelven *talán, alkalmasint, valószínűen* stb. határozószókkal és mult idejű igével mondhatnók az efféléket. Pl. *Nem fogott innya* (inni). *Haza fogott menni. Messzünnet fogott jöni az úrfi* (Barót). *Azt fél és fogta irni má tá*m (Futásfalva). *Tám Szenyörgyönn fogtam hallani* (azt a hírt). Effélékben is: *Met én ezt*

---

\* S nem úgy, mint KOMÁROMY értelmezi ott, hogy *meg fogott csábulni* = meg kezdett csábulni, hanem: bizonyosan megcsábult, nyilván megcsábult.

*fogtam és istálom (instálom) látni* (= bizonyosan láttam); sőt kérdésben is: *Hol fogtam én azt látni?* (Vajjon hol is láttam?) stb.

Jegyzet. V. ö. a latin ú. n. fut. exact. is főmondatban; időfokozat tekintetében pedig a következő *irni foga, irni fogott vala* stb. alakokat.

9. *Irni foga*. — Mint a két előbbi igealakot, ezt is a valószínűség kifejezésére használják, csakhogy a kevéssel azelőtti vagy nemrég mult időre, mint az *ira* alakot. Ha régibb multa vonatkozik, azt mintegy közelebb hozza. Pl. *Csütörtökön este fogá mondani. Haza foga menni. Ugy fogá mondani* (imént multakra).

10. *Irni fogott vala és irni fogott vót*. — Ezek is a mult valószínűség kifejezésére használatosak, az *irt vala* és *irt vót* használatának megfelelőleg. Tehát amaz inkább közelebb multa, emez távolabbira v. éppen régmulta, így: *Irni fogott vala* = bizonyára, körülbelül irt; *irni fogott vót* = körülbelől, alkalmasint irt volt.

Jegyzet. LÖRINCZ a *fog vala* v. *fogott volna engedni* alakot is emliti nyelvjárásunkra (MNY. 6 : 227.), valamint Kapnikbánya és vidéke nyelvére is (NYK. 2 : 369.), mint láthatjuk, föltételes mult helyett mondva. Azonban nyelvérzékem s más háromszékiek nyelvérzéke alapján is ez ismét csak ú. n. «tovább ragozás», egyéni általánosítása lehet.

11. *Léssz és irt léssz*. — A *fog* segédigének imént látott, valószínűséget jelentő alakjait a *valószínűség módja* névvel is illethetnők; illetőleg így mintegy nyelvünkben is beszélhetnénk, kivált íme egyes nyelvjárásainkra vonatkozólag, az ú. n. *lehetőség módjáról* (modus potentialis v. concessivus), a mi némely rokon nyelvben, pl. a finnben is megvan. (V. ö. SIMONVI, A m. nyelv<sup>1</sup> I. 120. l.). Ennek a valószínűségnek, lehetőségnek a kifejezésére szolgál nyelvjárásunkban még a *léssz* ige is a) a *lenni fog* (= bizonyára lesz) értelmében és b) mint segédige más igealak mellett, szintén a valószínűség kifejezésére: *irt lesz* = alkalmasint irt.

Az a) alatti használatára nézve Kereszturfizékre s ezzel együtt úgy látszik Háromszékre is, KRIZA is említ efféle példákat: *Hol van apád? Otthon lessz* = úgy hiszem, otthon van; *mennyire van ide Kolozsvár? négyven mérföldnyire lessz* (Vadr.

555—56). De már a *b*)-re az *ő* *mondta lesz, elményen lessz*-féle alakokra azt mondja, hogy szokatlanok valamint Kereszturfszékb<sup>en</sup>, úgy Sepsiszékb<sup>en</sup> is (id. h. 556.). LŐRINCZ ellenben azt mondta, hogy ilyen értelemben, valamely cselekvény v. történet függő kétes voltának értetésére a *lesz* segédige is használtatik, ekkor nem a' segédige (mint *fog-nál*), hanem a derékige vevén föl hajlítási alakokat 's utána állván mindenkor a' *lesz* változatlan, mint: *mondta lesz* (tán *mondta* v. *fogta mondani*), *elményen lesz* (tán *el fog menni*), *ha kérné lesz* (*ha fogná kérni*), *ő tudja lesz* (tán *ő tudja*, nem *jövőben*, hanem *most*, MNy. 6 : 227—28.). Tehát mindezeket az alakokat is használnák Háromszéken; a mi azonban valószínűleg a 60-as években sem volt lehetséges, sőt még tán kevésbé, mint ma, miután azóta egyik vagy másik irányban tovább működhetett, hathatott volna az analógia.

Annai azonban bizonyos, hogy az *irt lessz* alakot akkor is használhatták, talán Sepsiszékb<sup>en</sup> is. Idősebb asszonyoktól ugyanis ma is hallhatni értesülésem szerint nagy ritkán Sepsiszentgyörgyön is: *Elmönt lessz* (= valószínűleg *elment*).<sup>1)</sup> S *bizonyosan elmönt lessz*, mondják az Olt mellékén, úgy látszik, Bodokon is.<sup>2)</sup> Kézdi-Vásárhely vidékén pedig ez a szólásmód, úgy látszik, ma is sűrűn vagy legalább is használtatik; használják a multa vonatkoztatva olyan cselekedet kifejezésére, megemlítésére, melynek megtörténtéről a beszélő nem bír teljes tudomással, tehát csak föltételezen állítja.<sup>3)</sup> BÁLINT GÁBOR tanár is többször hallott effélet édes anyjától (Szt.-Katalna); egy kézdivásárhelyi törvényszéki aljegyző értesítése szerint meg az *ő* öreganyja ma is használja.

J e g y z e t. V. *ő*. különben ez összetett igealakra SZARVAST és MUNKÁCSIT, Nyr. 3 : 51. és 10 : 158. hogy a csángóknál is előfordul. LŐRINCZ-VASS J. NyK. 2 : 369. szerint Kapnikbánya vidékén is. BALASSA J., Nyr. 21, 566 : a *kell lesz* Debreczenben is hallható; Nyr. 22, 36 : Tiszán innen is, multa és jelenre is a *lesz* = «talán» jelentéssel; ZOLNAI, Nyr. 22 : 136. Szatmárt is, a jövő kifejezésére így: majd, *ha lehet lesz* korcsolyázni. KANYARÓ F.: Abrudbányán és Verespatakon is, Nyr. 22 : 227. KOLUMBÁN,

1) Egy barátom értesített.

2) Magam hallottam.

3) BALÓ LÁSZLÓ polg. isk. igazgató levélbeli értesítése.

Nyr. 22 : 410. a lozsádi nyelvjárásban is az *irt lesz* és *ir lesz*. Végül v. ö. MELICH: A «lesz» mint időképző, Nyr. 25 : 351. és PÁPAY J. ugyanarról Nyr. 25 : 513.

Mint az idézett irodalomból kivehetni, az *irt lesz* alakon kívül használják néhol az *ir lesz* alakot is, abban az értelemben, mint az *irni fog*-ot láttuk, jelenre vagy jövőre vonatkozó valószínűség kifejezésére.\*) Sőt LŐRINCZ szerint az *irna lesz* («*ha kérné lesz*») alak is előfordulna; azonban ez ismét «tovább ragozás». Az *ir lesz* alak pedig, úgy látszik, csak a Felső-Tisza vidékén otthonos effélékben: *El kell lesz mennem* (= immár bizony el kell mennem, Ugocsában és Szatmárban, saját tapasztalatom egy csepei nő beszéde alapján). Háromszéken ez ismét nem hallható, s így idevonatkozólag KRIZÁNAK volt igaza (id. h. 556.).

A mi már most ez igealakok (*lesz, irt lesz, ir lesz*) említett használatának magyarázatát illeti, tudjuk, KOLUMBÁN oláh hatást lát bennük (Nyr. 22. id. h.), MELICH pedig az *ir lesz*-t kombinált alaknak mondja, minő a szóalkotás terén is előfordul s lélektani alapon magyarázván, annak analogiájából származtatja az *irt lesz*-t. Szerintem, bár föltűnő, hogy ez alakok inkább oly vidékeken hallhatók, hol oláhság van a közelben (moldvai csángók, lozsádi nyelvjárás, Kapnikbánya és vidéke stb.), használatuk érthető a magyarból, a *lesz* jelentéséből is, mely nyelvérzékünk szerint jövőre vonatkozik, a *lenni fog*-gal egyértékű s mint ilyen magában hordja a jelzett jelentésváltozás, bővülés pszichológiai okát és lehetőségét. Az *irt lesz* pedig tán az *irni fogott* mellett, annak jelentésbeli analogiájára is származhatott (*irt+lesz*) az *irt* vala v. volt mintájára, sőt tán az effélék analogiájára is: áldott lesz, méltó lesz (v. ö. NySz. 2 : 586, 5.). Az *ir lesz* pedig vagy az *irt lesz* analogiájára (tehát éppen ellenkezőleg, mint MELICH magyarázta, id. h.) vagy tán oláh hatás is lehet.

12. *Iránd.* — SIMONYI-nak egy régebbi cikke szerint «azt is állítgatják például, hogy a székely nép még ma is él az *iránd* igealakkal, mely különben mindenütt kihalt az előbeszéd-ből; de erre nézve határozott és hiteles értesülésünk eddigelé nincsen» (Nyr. 17 : 12.). PAAL GYULA erre azt írta helyesen, hogy

\*) S így ebben nem volt igaza KULCSÁR ENDRÉNEK, Nyr. 22 : 136.

abban ő Tamás, hogy a székely nép maig is él az *irand* igealakokkal (Nyr. u. o. 267.). Valóban a háromszéki nyelvjárásban sem használják ma, csak a belőle képzett melléknévi igenevet egy pár kifejezésben, minők: *jóramendő* (rosszaló értelemben, így: *te jóramendő, ez a jóramendő*) és *férje lévendő, menyem lévendő* (= leendő férje, menyje) stb. — Az *irandana, irandott* stb. egykor divatos továbbragozások pedig természetesen éppen nem hallhatók.

13. Körülírt ragozású igealakok. — E név alatt azokat az összetett igealakokat érinthetjük, melyeket BARKÁSZ KÁROLY és CSENGERI JÁNOS érintett a Nyelvőrben (3: 486—491, illet. 10: 213—215.): *irva van, volt irva, lesz irva* stb. Ezek közül az elsőt, *van irva* alakban, nyelvjárásunkban is használják állapot, illetőleg a cselekvés befejezettsége jelölésére, pl. a *gabona mind bé va~ hordva; le van irva* stb.)\* A *volt irva* alakot is effélékben: *Ketté vót repedve, bé vót hordva, az ujja a háboruba el vót löve* stb. (v. ö. Nyr. 10: 213, CSENGERI példáit). Azonban a *lesz irva* és *lett irva* germánizmusok nyelvjárásunkba még nem férköztek be; pedig egyes nyelvjárásokban — mint tudjuk — pl. a fővárosiak beszédében már rendkívül gyakoriak.

Az *a' mondó vagyok, meg mi' tevő legyek?* nyelvünkben szokásos körülírt ragozású példák nyelvjárásunkban is előfordulnak ilyen alakban: *én és a<sup>m</sup>mondó vagyok* (= azt mondom) és *mi tevő v. mi tevős legyek?* — Aztán a hiszekegy régi, mintegy megkötött alakjában Háromszéken is előfordul ez is: *onnan leszen eljövendő*, a mi — mint tudjuk — régi latinizmus az egész köznyelvben.

14. Kiveszett régi igealakok. — Ezek közt az *ir volt* (l. NySz. 3: 935.) nincs meg nyelvjárásunkban (v. ö. már FOGARASIT NyK. 1: 175. és 4: 38, a Vadrózsák alapján); az egyetlen igealak jóformán, a mely a multból nem maradt fenn. Az *irék volt* alak, mely ARANY-GYULAI Népkölt. gyűjteménye 3: 400. l. vargyasiak beszédjéből, Udvarhelymegyéből idézve olvasható (v. ö. SIMONYI, M. Kötőszók 3: 233. l. is) legalább nyelvjárásunkban nem hallható, s így kérdéses, hogy csakugyan létezik-e a többi székelységben is.

ERDÉLYI LAJOS.

\* V. ö. fennebb az *írt* alakról legvégül mondottakkal.